Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң,
Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш
Министрлер Чөвүлелиниң
органы

1990 чыл
март
21
среда
№ 66 (14266)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 кап.

СЭКП ТК-ның Пленумунга 1990 чылдың март 16-да М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Партияның амыдыралынга принципиалдыг ужур-дузалыг айтырыглар талазы-биле бо хүннердеги Пленумга болган дискуссияны кысказы-биле түңнээр бодаан ийик мен. Дискуссияның, маңаа дыңналган шүгүмчүлелдиг сагындырыгларның дугайын түңнеп тура, мындыг байдалдарны демдеглээр бодай-дыр мен.

Бирээде, СЭКП ТК-ның Платформазынга хамаарыштыр. Ону бүгү улуска чарлап дыңнаткан, партияда болгаш ниитилелде чугаалажып, көрүп турар. Аңаа холбаштыр маңаа чугаалаан чүүлдерни, ооң чамдык чүүлдериниң кошкак талаларын айыткан саналдарны кииріштир, ону съезд мурнунуң дискуссиязының кезээ-дир деп бодаар-дыр мен, партия Платформазын, ам саналдап киирген бодалдарны база ам кирер деп турар саналдарны ёзугаар ам-даа чедир ажылдап кылыр, ону съездиге чугаалажып көөрү-биле киирер. Бо сагындырыгларны база бүгү дискуссияның түңнелдерин барымдаалап, ол съезд бүдүүзүнде болур болгай, боттуг байдалга харыылаар болгаш партияның ажыл-чорудулгазынга бүзүрелдиг перспективаны бээр партияның программныг документизин алыр апаар бис. СЭКП бодунуң политиктиг авангард болур ролюндан ойталавайн турар болгаш партия документилерин дамчыштыр ажыл-чорудулгазының программазынга бодунуң бодалын айтып турар болганда, бис хөгжүлдениң перспективазын көрүп турар бис, ниитилел чугула ужур-дузалыг документини алыр апаар.

Дискуссияның бо кезээн ынчаар көрүп турар мен. Бирээде ындыг.

Ийиде. Устав талазы-биле. ТК-ның Пленумунга ам чугаалажып көрүп турар төлевилелди кым-даа чигзинмейн турар, ооң утка-шынарының болгаш хевириниң талазы-биле ол хүлээп алдынмас деп кым-даа шүгүмчүлевээн.

Ооң эки үндезини бар. Партия организацияларынга көдүрүп, чугаалажып турган чүүлдерни төлевилелде киирген хөй кижилер демдеглээн. Ону кым бижээнил, автору кымыл деп чамдык эштер айтырып турду. Ону кым-бир чаңгыс кижи бижип каан боор деп эде тургустунуушкун мурнунуң эрги бодалдары кижилерниң бажында кирип турар ышкаш-тыр. Ынчалза-даа Уставтың альтернативтиг төлевилелдерин ТК-ның алганын илеткелимге дыңнаткан болгай мен. Оларны ТК-ның комиссияларынга, Политбюрога чугаалашкан. Оон аңгыда, партия организацияларының, коммунистерниң санал-оналдарын, сүмелерин киирген хөй чагааларны алган бис. Ынчангаш бо дээрге, кабинетке белеткээн, контора документизи-дир дээр бодалдар-биле чөпшээрежип болбазынга эштер каттыжар боор деп бодай-дыр мен.

Ынчанмыже, үндезин, бижимел-биле киирген саналдар база бар, Пленумга чүве чугаалаан ТК-ның кежигүннери, партия комитеттериниң секретарьлары, ылаңгыя бистиң бээр чалаанывыс хоорkomнар болгаш райкомнар секретарьлары бо үндезин төлевилелди шыңгыызы-биле байлакшыдары чугула боор турарын айытканнар.

Саналдарны дыңнап ора, бодумга демдеглелдерни кылган мен. Барымдаалап көөрү чугула чамдык чүүлдер, ылаңгыя күштүг-биле дыңналган. Ол бүгүнү ыяк бодап көөр херек, бис бөгүн ТК-ның Пленумунга төлевилелге хамаарышкан ажылды долузу-биле доозуп шыдавас ышкаш-тыр бис. Ынчалза-даа моон соңгаар кылыр ажылдың дугайын, төлевилелди канчаар кылырывыстың дугайын, илередип киирер принципиалдыг чүүлдерни канчаар көөрүвүстүң дугайын, ону эдилге комиссиязының азы Политбюронуң бодалы кылдыр көрбези-биле дугуржуп алыр ужурлуг бис.

Устав төлевилелиниң талазы-биле дискуссияны түңнеп тура, мээң кичээнгей угландырганым болгаш мээң бодалым-биле алырга, принципиалдыг ужур-дузалыг боор турар саналдарны түңнеп көөрү-биле бистиң чүү чүвеге доктааганывысты онзалап айтыр бодаан ийик мен.

Чүнүң-даа мурнунда, төлевилелдиң киирилде кезээн чедир ажылдап кылгаш, партияның бодунуң мурнунга салып турары болгаш ниитилел мурнунга идип үндүрүп турары эчис сорулгаларын, партия чонну чүү чүвеже кыйгырып турарын ыяк тодарадыр херек деп, эштер саналдаан.

Партияның хөделип ажылдаары болгаш ооң камгалап турары идейлиг үндезиннерни тодаргай көргүзерин чүве чугаалааннар база саналдаан. Ол кончуг чугула, чүге дээрге, чугаа болза коммунистерниң угланыышкынының дугайында, бүгү ниитилелге оларның саналдааны угланыышкынның дугайында боор турар.

Партияны демократчыдарының идеялары Уставтың бүгү бөлүктеринге сиңниккен турарын, ону партияның дээди эшелоннарының дугайында дүрүмге онзалап айтырын, эвилелдешкен республикаларның коммунистиг партияларының ролюн бедидер дугайында дүрүмге айтып киирерин санал бергеннер сүмелээн.

Ынчалза-даа эң-не кол чүве — партияга демократчыдылга чүнүң-биле илереттиниринин дугайында ленинчи бодалды Уставка улам тодаргай айтып, боттандырары — а чогум-на (Уставты дамчыштыр, ооң нормаларын дамчыштыр) партийжи массаларның эрге-чагыргазын бадыткаары болур. Бир эвес кичээнгейиңерни угландырган болзуңарза, ону чедип алырынче чүткээн бис. Коммунистер партияның бүгү херектериниң талазы-биле шиитпирлерни ажылдап кылыр, делегаттарны соңгуурунуң дугайында айтырыгны боттары шиитпирлээр ужурлуг, коммунистерниң салдары ындыг турар ужурлуг. Ону төлевилелде бижип айыткан. Партияда (бүгү деңнелдерниң) бирги кол кижилерин хуралдарга, конференцияларга, съездилерге соңгуур дугайында идеяны коммунистерден алган бис. Ол кижилер контрольдан уштуна бээр ындыг байдал тургустунуп келбес ирги бе деп чигзиниишкинни кым-бир кижилер база чугаалап турган-на харын. Ындыг чүве бар бе, ынчаш, бар харын. Ынчалза-даа секретарьлар дугайында айтырыгны боттарының хуралдарынга, округтар азы эге организациялар аайы-биле соңгуп алган делегаттарын дамчыштыр олар боттары шиитпирлезе, эки деп коммунистер саналдап турар. Кандыг-бир хуусаада оларны баштаар кижилерни олар боттары тодарадып, соңгуп алганна болгай. Бир эвес бистер партийжи массаларның эрге-чагыргазының идеязының талалакчылары болзувусса, бо айтырыгны ам-даа чугаалажып көөрү-биле арттырып каап болур бис. Чамдык кижилер бо айтырыгга хамаарыштыр чигзинип турза-даа.

Адактың соонда, чүл дизе, эштер, мен, ооң иштинде демократияның болгаш сагылга-чурумнуң, демократтыг централизмниң, идеязын деткип турар кижилер, Устав төлевилелинден «демократтыг централизм» деп билиишкинни ап кааптарын саналдап турарлар-биле чөпшээрешпейн турар болгай бис.

Үннер. (Залда шимээргээшкин).

М. С. Горбачев. Тодарадыр херек. Чаа Уставта киирип турар чүүлдерни ниитизи-биле чүүлдүгзүнүп турар болганда, ТК-ның Пленумунга бо терминни хевээр ажыглаар күзел барын билип тур мен.

Үннер. Ийе, ындыг.

М. С. Горбачев. Принципиалдыг чамдык айтырыгларны тайылбырлаар бодап тур мен. Партияга дакпырлашкак структураны тургузар арганы Уставка арттырар, арттырбазының дугайында дискуссия Политбюрога болган чүве. Бо чорук партия структуразын үрээринге чедирбес ужурлуг деп санап келген болгаш санап турар мен. Ынчалза-даа партия ажылының эң янзы-бүрү хевирлери туруп болур болгай. Бистиң бижип алган чүүлүвүстү хөй чылдарда практикага ажыглап келген. Кажан мен Ставрополь крайның парторганизациязынга ажылдап турумда, ынчаарда-ла, секретарьлар чөвүлели, чурттап турар чериниң аайы-биле партия организацияларының каттыжыышкыны чижектиг чүүлдер турган чүве. Ынчангаш улам тодазы-биле: чугаа болза, структуралар дугайында эвес, а эш Ружискийниң чугаалааны ышкаш — ажылдың хевирлериниң дугайында боор турарын чугаалажып көрзе чүл. Бо айтырыгны долузу-биле уштуп каалтар болза, хоржок боор, чүге дизе, партийжи ажыл-чорудулганы идепкейжидеринге ажык чок чүүлдерни калбаа-биле ажыглай бээр арганы партия организациялары ап болур. Ынчангаш мен дакпырлашкак структураны арттырарынга удур мен, ынчалза-даа ажылдың янзы-бүрү хевирлери дээш туржур мен.

Ам оон ыңай Устав төлевилелинде партия эге организациязын четчири-биле «киир биживвээн» деп маңаа демдеглээн болгай. Ындыг күзелди партия активи-биле, партия комитеттериниң секретарьлары-биле ужуражыышкыннарга база чугаалап турган. Ол дугайын эш Сивец бөгүнгү чогумчалыг саналынга база чугаалады.

Кажан бо дугайын тодаргай чугаалажып турда, Устав төлевилелиниң вариантызы биске турган. Ынчангаш ТК-га чораан хөй-хөй секретарьлар «Уставта эге организацияларны ам база-ла эңдере бижип каан-дыр силер» деп чугаалап турганнар. Бо турбаан болза — хөделир арганы берип турары ол. Чүгле принципиалдыг политиктиг болгаш идеологтуг угланыышкыннар херек, ынчаарда парторганизациялар бот-тускайлаң ажылдаар аргалыг болур.

Ынчангаш тодарадыр херек. Эге организацияның, коммунистиң эргелерин болгаш хүлээлгелерин бижип каап болур бис, ынчалза-даа бо дээрге, эштер, оларның хүн бүрүде чүнү кылырын айтып каан тайылбыр болу бээр ышкажыл. А ол дээрге силерниң удурланып турар чүүлүңер ышкажыл. Кызыы чүведен чайлаар херек, чүве арттырбайн былчактап каан саавырлар оруундан чайлаар херек, бо дээрге эң багай вариант-тыр, ынчалза-даа Уставты инструкция кылдыр хуулдурган херээ чок.

СЭКП-ден үнер эрге дугайын төлевилелде чедимче чок бижээн боор бис деп бодай-дыр мен.

Үннер. Ийе, ындыг.

М. С. Горбачев. Ол дээрге эки тураның организациязы болгай, оон эки тура-биле үнүп болурун ол база көрүп турар. Ол ындыг болур-даа. Коммунистер таварылга бүрүзүнде-ле: «үнер болзуңза үн, байырлыг!» деп үргүлчү чугаалап шыдавазы өске херек-тир. Ындыг янзылыг фактыларны партия эге организация бүрүзүнге чугаалажып көрген турар ужурлуг. Ындыг таварылга бүрүзүн партиядан үндүр сывырган кылдыр көрбейн, харын ындыг фактыны шыңгыы чугаалажып көөр болгаш партия организациялары оортан түңнелдерни кылыр, бодунуң шиитпирин хүлээп алыр ужурлуг деп бодай-дыр мен. Бир эвес чөпшээрежир болзуңарза, партия «эжин ажык херим» болу бербес кылдыр, шак ынчаар бижиир херек.

Кандыг-даа таварылгаларда Устав негелделерин боттандырар механизмге хамаарыштыр сагындырыг кылган бир-ийи сөстү немей киирген турар херек деп, эш Чурилов чедингир демдеглээн деп бодай-дыр мен. Ол дээрге, бир талазында — отчет, ийи талазында — соңгулдалыг болуру, өске талазында — контрольдуг болуру ышкажыл. Бо талазы-биле Уставты чедир ажылдап кылыры негеттинип турар.

Уставтың бодундан аңгыда, ынчалза-даа маңаа холбаштыр XXVIII съездиге белеткел талазы-биле комиссия дугайында. Бисте ТК-ның комиссиязы бар, ынчалза-даа СЭКП ТК-ның чанынга комиссия тургузуп алза кандыг чүвел, аңаа эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, обкомнарның, крайкомнарның, округкомнарның, хоорkomнарның болгаш райкомнарның, эге организацияларның секретарьларын база чүвени шын чугаалап шыдаар идепкейлиг бөдүүн коммунистерни кииріштирип болгай. Бо дээрге консультативтиг, ынчалза-даа демократтыг, төлээлекчилерлиг орган болур, партия организацияларындан кээп турар бүгү почта, саналдар ону дамчыштыр эртер. Ооң ачызында бүгү-ле чүве аппаратта барган, кайы бир черде читкен дээр чигзиниишкиннер чидер. Силерниң даалганарга үндезилээш, Политбюро парторганизацияларның саналдарын барымдаалап, ындыг комиссияны тургузуп болур.

Россия талазы-биле. Россияның партия организацияларында белеткелдиң, тургустунуп келген болуушкуннарның оруун ажыдары-биле илеткелде чугаалаан бүгү чүүлдерни боттандырар херек. Оон чайлаар эрге бисте чок. ТК ону деткиир, күженишкиннерни каттыштырар ужурлуг. Бис коммунистерниң ындыг улуг отрядын хүндүлевейн барып шыдавас бис. Ынчангаш ол айтырыгны тускайлаң тургузуп, принципиалдыг кыска шиитпирни хүлээп алырын саналдап турар ужурум ында.

Адактың соонда бис отчёттар болгаш соңгулдалар талазы-биле документини хүлээп алыр апаар бис. Оларны кажан чорударының талазы-биле бодалдар аңгы-аңгы апарган, чамдызын хүлээп алыр бе... азы съездиге чедир хүлээп алыр бе дижип турар.

Үннер. Съездиге чедир.

М. С. Горбачев. Чапсар сөөлүнде келгеш, папканы ажыдыптарымга, телеграммалар хөй болду. Чамдык эвээш кижилерден өскелери мону съезд соонда кылыр херек деп санап турар-дыр. Бо айтырыгны чер-черниң партия организациялары боттары шиитпирлээр эргени берзе кандыгыл? Байдал оларга билдингир болгай. Мону Пленумга тодарадыр херек.

Адактың соонда, үште. Ниитилелдиң болгаш партияның бодунуң хөгжүлдезиниң амгы үедеги төөгүлүг үе-чадазында бистиң канчаар хөделип турарывыска улуу-биле сеткил ханмаан чүүлдер февраль Пленумунга болганы ышкаш, бо Пленумга база боор турду. Мен бодум хуумда ону дыка бергедеп бодап тур мен, шыңгыызы-биле бодумга хүлээп ап тур мен. Бүгү фронтуларга хөделир херек деп чугаалаан эш Ниязовту деткииринге белен мен. «Оңгулардан үнеринге» белен бис, харын-даа үне берген бис деп, Минскиниң шак заводунда эш Чикин чугаалады, ынчаарга ам кайнаар атака кылыр бис, ынчаш? Шын бодал-дыр. Ынчангаш бис, Политбюро, ТК-ның Секретариады, Төп Комитеттиң шуптузу маңаа шүгүмчүлелге таварышканывыс дээш харыысалганың улуг кезиин боттарывыска алыр ужурлуг бис.

Чаңгыс чүүлдү чугаалап боор мен: маңаа үе-шакты чидирип болбас. Ону чылдар, харын-даа айлар-биле эвес, а неделялар-биле санаар херек. Ынчангаш шыырак ажылдаар херек, партияны чогумчудар болгаш бистиң съездивисти эки байдалга эрттирер дээш шыырак ажылдаар херек, чүге дизе съезд партияның салым-чолунга эргилде ужур-дузалыг, а ооң ролюн алыр болза, эде тургустунуушкуннуң, бүгү ниитилелдиң салым-чолунга ужур-дузалыг болгай.

Маңаа санал берген болгаш шүгүмчүлелдиг сүмелер берген эштерге: оларны дыңнаары ындыг-ла чиик эвес-даа болза, ону хүлээп ап тур бис. Хүлээп алыр херек деп бүзүредирин күзеп тур мен.

Маңаа кылган шүгүмчүлелдиг саналдарның элээн кезии дискуссия, бодалдар деңнештирилгези хевирлиг болганы билдингир. Оларның чамдыызын долузу-биле хүлээп ап болур. Чамдык кижилер бөгүнгү үени тооп көрбейн, ниитиниң болгаш даштыкы чорудулгаларның бөгүнгү хөгжүлдезинге дүүштүр партия дугайын бодавайн турар. Догмаларга чаңчыкканы, угаан-медерелдиң дөгейленгени илереп турар-дыр. Оларны бодувустан чайлаткаш, бурунгаар шимчээр, диалектиктиг ёзу-биле угаап бодаар, ленинчи принциптерни сагыыр ужурлуг бис.

Мында чамдык чүүлдер съезд мурнунуң дискуссиязын көргүзүп турар. Бо дугайында чугаа XXVIII съездиниң бодунга база болур деп бодап тур мен. Оортан чайлавас бис. Бистер ам принципиалдыг идейлиг туруштарга, эде тургустунуушкун политиказынга чогумчуп хөгжүүр ужурлуг бис. Партия эге организациязынга, хоорай, область организациязынга, партияга ниитизи-биле чүгле бурунгаар базымнарны кылыр ужурлуг бис, чүге дээрге, бис тодаргай туруштарлыг, съездиге саналдаан платформа-биле, Уставта айыткан принциптер ёзугаар бурунгаар чоруп орар бис.

Дискуссияларның түңнелдериниң талазы-биле чугаалаар деп бодаан чүүлдерим бо-дур.

ССРЭ ЧАЗААНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ССРЭ-ниң улус депутаттарының ээлчег чок үшкү Съездизи «Литва күрүнениң хамаарышпас чоруун катап тургузар», а ол ышкаш республиканың девискээринге Литва ССР-ниң Конституциязының болгаш ССРЭ Конституциязының күштүг болурун соксадыр дугайында хоойлужудулга актыларын Литва ССР-ниң Дээди Совединиң хүлээп алганын күш чок болдурган.

Эвилел чагыргалыг бүдүрүлгелерниң статузун өскертириниң, күрүне бүдүрүлгелериниң хуу өнчүже шилчидериниң, хуу валютаны тургузарының, каайлы албаның болгаш өске-даа чүүлдерни тургузарының пландарын ында дүргени-биле ажылдап кылып турарын республикадан кээп турар медээлер херечилеп турар. Ындыг чоруктар-биле Литва ССР-ниң чурттуң улус ажыл-агый комплекизи-биле экономика харылзааларын чаза тепсип турар базымнарны кылып турар. Ындыг хөделиишкиннерниң уржуктары республикада ниити социал-экономиктиг байдалга, ажылчы чоннарның болгаш чурттакчы чоннуң өске-даа кезектериниң байдалынга хоралыг салдарны чедирип болур.

Литва ССР-ниң экономиказының болгаш чүнүң-даа мурнунда республиканың чонунуң амыдыралын хандырарынга холбашкан бүгү объектилерниң доктаамал туруштуг ажылдаарының чугула ужур-дузалыг боор турарын барымдаалааш, Литва ССР-ниң бүдүрүлгелериниң эвилелдешкен өске республикаларның бүдүрүлгелери-биле харылзааларында тургустунган хажыдыышкыннарның айыылдыг боор турарынче кичээнгейни ССРЭ-ниң чазаа угландырып тур. Продукцияның бүгү хевирлерин бээр талазы-биле бот-бодунга таарымчалыг керээ-хүлээлгелерин чайгылыш чок сагыырын, 1990 чылдың бүдүрүлге программаларын күүседирин болур-чогуур экономиктиг харылзаалар негеп турар.

Ындыг таварылгада Литва ССР-ниң девискээринде туруп турар эвилел чагыргалыг бүгү объектилер болза ССР Эвилелиниң өнчүзү боор турар. Оларның статузун, угланыышкынын болгаш ажыл-чорудулгазының байдалдарын республика органнарының чаңгыс талалыг шиитпирлери-биле өскертип болбас ужурлуг. Маңаа холбаштыр оларга чагырткан бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны Литва ССР-ниң эргезинче дамчыдып бээр дугайында кандыг-даа чугаалажыышкыннарны кылбазының дугайында айтыышкынны ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаамал органнарынга, ССРЭ-ниң министерстволарынга болгаш ведомстволарынга берген. Ниити эвилелдиң өнчүзү кылдыр айыттынган объектилерни эргелеп башкарарын ССРЭ-ниң министерстволары дорт боттандырар.

Ниити эвилел өнчүзү боор турар атомнуг энергетика тургузугларының болгаш өске-даа чугула объектилерниң айыыл чок ажылдаарын хандырары онза ужур-дузалыг боор турарын барымдаалааш, айыткан объектилерни камгалаарын үндезинни-биле күштелдирерин чогуур органнарга даасkan.

Литва ССР-ниң, а ол ышкаш РСФСР-ниң Калининград областының чурттакчы чонунуң эрге-ажыктарынга дүүштүр ниити эвилел ужур-дузалыг транспорт коммуникацияларының, Клайпеда портун дамчыштыр транзит чүък сөөртүлгезиниң үзүктел чок ажылдаарын хандырарын Орук харылзаа, Далай Флот, Балык ажыл-агыйы болгаш Хамааты ужар чүүл министерстволарынга ССРЭ-ниң чазаа даасkan.

Литва ССР-ниң девискээринге доктааткан каайлы чурумун хандырарын ССРЭ-ниң Кол каайлы эргелелинге, Иштики херектер министерствозунга болгаш Күрүнениң айыыл чок чорук комитединге даасkan.

Чурттуң саң-хөө-чээли системазының чаңгыс аай болурун, ССРЭ-ниң даштыкы экономиктиг харылзааларын хажыдып турар шиитпирлерни республика органнары хүлээп алыр болза ындыг таварылгаларны ССР Эвилелиниң ам күштүг боор турар хоойлужудулгазынга, эвилелдешкен республикаларның болгаш ниити эвилелдиң эрге-ажыктарынга чөрүшкек чүүл кылдыр көөрүн ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели сагындырып тур.

Литва ССР-ниң политиктиг, социал-экономиктиг болгаш национал-культура айтырыгларын билиишкин-биле көрбүшаан, ооң улузунуң ниитилелди чаартырынче база республиканың бот-тускайлаң эргезин быжыглаарынче чүткүлүн хүндүлевишаан, бо сорулгаларны чүгле ССРЭ-ниң хоойлужудулгаларын шыңгыы сагып база Литва ССР-ниң болгаш өске-даа республикаларның чонунуң эрге-ажыктарын барымдаалап тургаш шиитпирлеп болур деп ССРЭ-ниң чазаа санап тур.

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ДАРГАЗЫ Н. РЫЖКОВ.

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдалар талазы-биле Чадаана № 871 девискээр соңгулда округунга бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында округтуң соңгулда комиссиязының

ДЫҢНАДЫЫ

Чадаана № 871 девискээр соңгулда округунуң талазы-биле бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында участоктарның соңгулда комиссияларының протоколдарын чугаалажып көргеш, округ соңгулда комиссиязының дыңнадыры болза:

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгукчуларының даңзызында 75457 кижи кирген, бадылаашкынга 64725 кижи, азы 85,8 хуузу киришкен.

2453 соңгулда бюллетенин күш чок деп санаан.

Соңгукчуларның бадылаашкыны мынчаар хуваалган:

Депутаттарның кандидаттарының фамилиязы, ады, адазының ады	Улус депутаттарының кандидаттары дээш бадылаашкын бергеннерниң саны		Улус депутаттарының кандидаттарынга удур бадылаанарның саны	
	саны	хуузу	саны	хуузу
Кудажы Кызыл-Эник Кыргыс	22644	35,0	39628	61,2
Ондар Чимит-Доржу Байырович	36662	56,6	25610	39,6

«РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң 48 чүүлүнге үндезилээш, РСФСР-ниң улус депутадынга Чадаана № 871 девискээр соңгулда округунга 1932 чылда төрүттүнген, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорайда чурттап турар **Ондар Чимит-Доржу Байырович** соңгуткан.

Округ соңгулда комиссиязы.

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдалар талазы-биле Кызыл № 129 национал-девискээр соңгулда округунга бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында округтуң соңгулда комиссиязының

ДЫҢНАДЫЫ

Кызыл № 129 национал-девискээр соңгулда округунуң талазы-биле бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында участоктарның соңгулда комиссияларының протоколдарын чугаалажып көргеш, округ соңгулда комиссиязының дыңнадыры болза:

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгукчуларының даңзызында 55015 кижи кирген, бадылаашкынга 34637 кижи, азы 63,0 хуузу киришкен.

681 соңгулда бюллетенин күш чок деп санаан.

Соңгукчуларның бадылаашкыны мынчаар хуваалган:

Депутаттарның кандидаттарының фамилиязы, ады, адазының ады	Улус депутаттарының кандидаттары дээш бадылаашкынын бергеннерниң саны		Улус депутаттарының кандидаттарынга удур бадылаанарның саны	
	саны	хуузу	саны	хуузу
Гантов Виталий Александрович	14922	43,1	19034	55,0
Пиче-оол Алтай Николаевич	16682	48,2	17274	49,9

«РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң 48 чүүлүнге үндезилээш, РСФСР-ниң улус депутадынга Кызыл № 129 национал-девискээр соңгулда округунга 1944 чылда төрүттүнген, Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң физика кафедразының улуг башкызы, кежигүн эвес. Кызыл хоорайда чурттап турар **Пиче-оол Алтай Николаевич** соңгуткан.

Округ соңгулда комиссиязы.

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдалар талазы-биле Каа-Хем № 130 национал-девискээр соңгулда округунга бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында округтуң соңгулда комиссиязының

ДЫҢНАДЫЫ

Каа-Хем № 130 национал-девискээр соңгулда округунуң талазы-биле бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында участоктарның соңгулда комиссияларының протоколдарын чугаалажып көргеш, округ соңгулда комиссиязының дыңнадыры болза:

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгукчуларының даңзызында 41803 кижи кирген, бадылаашкынга 35144 кижи, азы 84,1 хуузу киришкен.

793 соңгулда бюллетенин күш чок деп санаан.

Соңгукчуларның бадылаашкыны мынчаар хуваалган:

Депутаттарның кандидаттарының фамилиязы, ады, адазының ады	Улус депутаттарының кандидаттары дээш бадылаашкын бергеннерниң саны		Улус депутаттарының кандидаттарынга удур бадылаанарның саны	
	саны	хуузу	саны	хуузу
Багай-оол Владимир Баринович	16189	46,1	18162	51,7
Рощин Валентин Александрович	17163	48,8	17188	48,9

«РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң 48 чүүлүнге үндезилээш, РСФСР-ниң улус депутадынга Каа-Хем № 130 национал-девискээр соңгулда округунга 1937 чылда төрүттүнген, Роспотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазының оралакчызы, СЭКП кежигүнү, Москва хоорайда чурттап турар **Рощин** Валентин Александрович соңгуткан.

Округ соңгулда комиссиязы

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдалар талазы-биле Кызыл-Мажалык № 131 национал-девискээр соңгулда округунга бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында округтуң соңгулда комиссиязының

ДЫҢНАДЫЫ

Кызыл-Мажалык № 131 национал-девискээр соңгулда округунуң талазы-биле бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында участоктарның соңгулда комиссияларының протоколдарын чугаалажып көргеш, округ соңгулда комиссиязының дыңнадыры болза:

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгукчуларының даңзызында 35349 кижи кирген, бадылаашкынга 31605 кижи, азы 89,4 хуузу киришкен.

1134 соңгулда бюллетенин күш чок деп санаан.

Соңгукчуларның бадылаашкыны мынчаар хуваалган:

Депутаттарның кандидаттарының фамилиязы, ады, адазының ады	Улус депутаттарының кандидаттары дээш бадылаашкынын бергеннерниң саны		Улус депутаттарының кандидаттарынга удур бадылаанарның саны	
	саны	хуузу	саны	хуузу
Борарган Каң-оол Сааяевич	11731	37,1	18740	59,3
Монгуш Владимир Саганович	16628	52,6	13843	43,8

«РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң 48 чүүлүнге дүүштүр, РСФСР-ниң улус депутадынга Кызыл-Мажалык № 131 национал-девискээр соңгулда округунга 1949 чылда төрүттүнген, Барыын-Хемчик районда «Барлык» совхозтуң директору, СЭКП кежигүнү, Барлык суурда чурттап турар **Монгуш** Владимир Саганович соңгуткан.

Округ соңгулда комиссиязы.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ПЛЕНУМУНДА

СЭКП Уставының төлевилелиниң болгаш партияга отчёт-соңгулдалыг кампаниязы эрттирериниң хуусаалары дугайында айтырыгны чугаалажып көөрү СЭКП ТК-ның Пленумунга март 16-да үргүлчүлээн.

Үндезини-биле чаартынган Коммунистиг партия амгы үеде биске херек деп, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Экология болгаш бойдус курлавырларын чөп ажыглаар айтырыглар талазы-биле комитединиң даргазы **К. Салыков** демдеглээн. СЭКП болза эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларда күштүг, херек кырында боттускайлаң организацияларлыг, Россия Федерациязының партия организациязының ам тургустунуп турар Төп Комитеттиг ССРЭ-ниң чаңгыс аай ниитилел-политиктиг организациязы болур ужурлуг деп бодум хуумда бодаар мен. Экономиканың соңгаарладып болбас эң чидиг айтырыгларын, националдар арасының, ылаңгыя экологияның айтырыгларын шиитпирлээри дээш демиселди уламна күштелдирериче кичээнгейни оратор угландырган. Ооң бодалын ёзугаар алырга, СЭКП ТК ам дээрезинде экология айтырыгларынче кичээнгейни кошкак угландырып турар.

Караганданың металлургия комбинадының каң эзилдирикчизи **К. З. Ромазановтуң** бодалын ёзугаар алырга, эң чугула партийжи документилерни далаш-биле белеткээри чаңчыл болу берген. Ындыг байдал ылаңгыя СЭКП-ниң Платформазынга болгаш СЭКП Уставының төлевилелинге хамааржыр. Далаш-биле белеткеттинген ындыг документилерни чугаалажып көөрүнүң үезинде партия организациялары-биле сүмележир безин чай чок болуп турарын ол демдеглээн.

СЭКП-ниң XXVIII съездизинге делегаттарны соңгуурунуң чурумунга оратор база доктааган. Делегаттар соңгулдаларын партия округтарының аайы-биле чажыт, дорт, дең эргелиг, альтернативтиг ёзу-биле чорударын партияның Караганда организациязының коммунистериниң өмүнээзинден ол саналдаан.

Амгы үеде бистерни чүден-даа артык дүвүреди турар айтырыг — чурттуң салым-чолунуң дугайында, партияның салым-чолунуң дугайында айтырыг-дыр деп сөстер-биле бодунуң саналын Украинаның Компартиязының Полтава обкомунуң бирги секретары **А. С. Мякота** эгелээн. Бистиң областың коммунистери эде тургустунуушкун чорудулгаларын дүргедедири дээш, партияны чаартыры дээш туржуп, ону СЭКП Уставының төлевилели-биле холбаштырып турар. Бистер чаңгыс аай партия дээш туржуп турар болзувусса, биске чаңгыс аай Устав турар ужурлуг деп, коммунистерниң эң хөй нуруузу санап турар. Ынчаарга бети-ле дизе, эвилелдешкен республикаларның компартияларының уставтарын ажылдап кылырда, чаңгыс аай үндезиннер турар ужурлуг. Партия эге организацияларын девискээр барымдаалап тургузарының принцивинге чөпшээрешпейн турарын ол илергейлээн. Партия эге организациязының секретарының статузун СЭКП Уставынга айтырып партия обкомунуң бирги секретары саналдаан.

СЭКП-ниң Ханты-Манси округ комитединиң бирги секретары **В. А. Чурилов** Устав төлевилелиниң депшилгелиин болгаш үндезин чугулазын демдеглээн. СЭКП Уставының төлевилелинге элээн каш саналдарны ол киирген.

Бирээде. Бодунуң Платформазынга ниитилелди сырый каттыштырар сорулганы партия салбышаан, янзы-бүрү бөлүктерни каттыштырарының механизми чокка ук сорулганы чедип ап шыдавас. Ынчангаш шиитпирлерни консенсус-биле хүлээп алырының аргазын Устав төлевилелиниң 13 параграфынга айтыры чугула.

Ийиде. Эрге-чагырганы партийжи массаларга дамчыдып бээрин Устав төлевилели чарлавышаан, ук эрге-чагырганы канчаар дамчыдарының механизмин айытпаан-дыр. Ук механизмни Устав төлевилелиниң 6 бөлүүнге айтыры чүүлдүг болур ийик.

Коммунистерниң эвээш кезииниң эргезин төлевилелде шын айтып, камгалап турар, ынчалзажок хөй нуруузунуң эргезин камгалаарының айтырыы база чугула. Хөй миллион коммунистерниң санал-оналдарын шын дүүштүрүп, барымдаалап көөрүнүң механизмин Устав төлевилелинге айтыры база негеттинип турар.

Үште. Округ комитеди — партияда кандыг организастыг тургузугул дээрзин ТК-ның чамдык кежигүннери эки билбес деп бодаар мен. Ынчангаш СЭКП-ниң округ комитеттери чамдык таварылгаларда партия райкомнары-биле, өске таварылгаларда — обкомнары-биле кады туруп турар. Оларны округ комитеттери деп адаары черле чүүлдүг болур.

Тюмень областың Ханты-Манси автономнуг округунда [illegible] В. А. Чурилов саналының түңнелинде доктааган. Округта хоорайлар болгаш районнар Советтериниң сессияларын, күүскомнар хуралдарын бир ай ажыг үеде чыылдырып чадаан. Совет, партия органнарының удуртукчуларының 40 хуузу депутаттар эвес болу берген. Эрге-чагырганың соңгулдалыг органнарында ындыг ээнзиргей байдал күш-ажылчы коллективтерде социал дүшкүүрлүг чорукту уламна күштелдирип турар.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары **Е. К. Лигачевка** сөс берген. Бистиң чуртта ниитилел амыдыралы дыка дүргедеп турар деп, ол чугаалаан. Президентиниң албан-дужаалын доктаадып тургусканы болгаш бистиң чурттуң баштайгы Президентизинге Михаил Сергеевич Горбачевту соңгааны эде тургустунуушкунуң эң чугула үе-чадазы болган.

Ооң соонда Е. К. Лигачев чуртта байдалды чугаалааш, ниитилел-политиктиг болгаш экономиктиг сандараашкынның болу берип болуру ындыг кызыгаарда чеде бергенин демдеглээн. Бүгү улустуң эрге-ажыктарынга хамаарышкан бирги чергениң сорулгалары чогуур хевир-биле шиитпирлеттинмейн турар.

Демги-ле ол аъш-чем айтырыын ап көрээлиңер. Ийет, бистер амгы үениң аграр политиказының кол-кол угланыышкыннарын тодараткан болгай бис. Ынчангаш мен ол шын политика дээрзинге бүзүрээр мен, ол бодунуң түңнелдерин берип-даа турар: аъш-чемни бүдүрүп үндүрери көвүдеп турар. Ынчалза-даа немелде дыка эвээш.

Аграр политиказын экономика талазы-биле, немелде курлавырлар, чаа-чаа өртектер болгаш акша тускайлаашкыны-биле боттуу-биле быжыглаар херек. Ынчалза-даа амгы үеде дыка хөй чүүлдер чаңгыс деңнелде тургустунган. Мен ол айтырыгны ТК-ның Политбюрозунга болгаш Пленумнарынга-даа, ССРЭ-ниң улус депутаттарының Съездизинге-даа чаңгыс эвес удаа тургузуп келген мен, чүге дээрге аграр секторунга акша тускайлаашкынын боттуу-биле улгаттырбас, материалдыг курлавырларны көвүдетпес болза, 5—10-даа чылдың соонда аъш-чемниң четчир апарганының дугайында кандыг-даа чугаа туруп болбас хире кылдыр кодээ техника болгаш социал талазы-биле ол хире хожудаан, кодээ ажыл-агыйы чиг эдин кадагалаары болгаш болбаазырадыры ол хире сандараан боор турар.

Тараачынга хостуг эргени бергеш, ону черниң ээзи кылыптарывыска-ла, бүгү чүүлдер бүде бээр деп чугаалап турарлар бар. Мен база-ла тараачын кижи черниң ээзи болзун дээш оралдажып турар кижи мен, ынчалза-даа чуртту тоттурар дээр болза, чүгле айыыр, дырбааш, хүүректер эвээш-ле болгай.

Үе эртип турар, аъш-чем савазы улам-на куруглап кел чыдар. Ол факт-тыр.

Бистиң ниитилелде эде тургустунуушкунче кыйгырыглар-биле чагдынып база кажарлавышаан, ниитилелди, партияны сандарадыр, ону тургузарының болгаш ооң ажыл-чорудулгазының ленинчи принциптерин үрээрин чедип алырын оралдажып турар күштер болгаш кижилер көстүп келген. А бөдүүнү-биле чугаалаар болза, олар СЭКП-ниң социал-демократияже хуулдурар, чуртка хуу өнчүнү тургузар болгаш капиталистиг бүдүрүлгени катап тургузар деп турарлар. Олар Чөөн Европаның чижээн айтып турар. Ында социализмден дыка улуг ойталаашкын тодаргай боор турарын ТК-ның секретары демдеглээн.

Оратор чурттуң иштинде ажыл-херектериниң дугайын катап чугаалааш, четпестер болгаш сандараашкыннар хөй-хөй факторларга үндезилеттинген, ынчалза-даа оларның иштинден партияның бодунуң организация болгаш идея-даа талазы-биле кошкаашкын онзаланып турар деп демдеглээн. Аңаа чөпшээрежип болгаш чөпшээришпейн-даа барып болур, ынчалза-даа мен чогумна ол хамыктың мурнунда чуртту дүвүрээзинниг байдалга чедирген дээрзинге бүзүрээр мен. Ооң-биле кады улус депутаттарының Советтеринден болгаш Коммунистиг партиядан аңгыда, чуртту мындыг чидиг байдалдан бурунгаар депшилгениң оруунче үндүрүпкү дег ындыг өске күштерин көрбейн турар мен. Партияның иштинде фракциялар болгаш бөлүктер хөделип турар апарган. Кижини үнелеп көөрү ажыл-херек эвес, а хоозун чугаа тодарадып турар. Массалыг информацияның чамдык чепсектериниң сандарадыкчы ажылы мурнундагы хевээр үргүлчүлеп турар. Ол дугайын боттарывыстың саналдарывыска чугаалап турар бис бе деп айтырыг туруп келир. Ийет, чугаалап турар бис. Ол айтырыгны сагындырар дээш ховар эвес чугаалап турар бис, ынчалза-даа ооң соонда кандыг-даа хөделиишкин чок боор турар.

Мен партияның командылаар арга-методтарынче катап ээлзин, ол хүн бүрүнүң ажыл-херектеринче холгаарлазын дивейн турар мен. Чок, база катап чок. Ынчангаш кым-даа мени соора билебербезин база чемлевезин. Чиңгине орук — экономиктиг реформаның угланыышкыны-биле планныг рынок экономиказын тургузарының оруу ол болбайн аан.

Бо хүннерде ССРЭ-ниң улус депутаттарының ээлчег чок Съездизи Президентиниң эрге-чагыргазының дугайында чугула шиитпирни хүлээп алган. Эргелеп башкарылганы төптен чарып турарының үезинде, хөгжүп эгелеп турар демократияның байдалдарында ол дээрге чогумчалыг хемчег дээрзи маргылдаа чок. Ынчалза-даа Президентиниң эрге-чагыргазы боду-ла чуртту нарын байдалдан үндүрүп шыдавазын билип турар боор бис. Ону партия болгаш Советтер кылып шыдаар. Чогум-на ооң ужурундан партияны чаартыры, СЭКП-ниң чаа Уставы, идепкейлиг кадр политиказы эргежок чугула боор турар. Бир эвес ынчанмаан таварылгада, чурт экономиктиг үрелиишкиниң болгаш политиктиг дүшкүүрлүг байдалдан дүрген үнүп шыдавас.

Чаа Уставты ёзугаар партияны чаартыры чүгле партияның иштики харылзааларын демократчыдары эвес, харын база партийжи хүрээлениң организастыг болгаш идейлиг чаңгыс эвин быжыглаарын, ону буза шаап, фракциялыг, оппозициялыг демиселди чорудуп турар, антисоциалистиг шимчээшкиннерде киржип турар, бүгү кижилерден партияны арыглаарын негеп турар. Ындыг партия кежигүннери Дээди Советте, Төп Комитетте-даа бар, олар чер-ле болганында бар боор турар. Эткен сөстери чаңгыланып-даа турар болза, хоозун политиктиг аалпырактар эвээш эвес апарган.

Аңаа холбаштыр Е. К. Лигачев партияның бодунуң кежигүннеринге политиктиг аттестацияны чорударының дугайында коммунистерниң саналын деткээн. Ол бүгүнү харысалгалыг кылыры чугула болбайн аан деп, ол чугаалаан. Сагылга-чурумнуң байдалы принцип чок болур болза, чүү чүвеге чедирерин Литваның Коммунистиг партиязының удуртукчуларының салым-хуузундан көрүп тур бис. Бир эвес чөпшээрежикчи чорук колдаар болза, эчизинде баргаш, политиктиг хоозураашкынга чедирерин ындыг демиселдиң логиказы бадыткап турар. База бир чүүлдүң дугайы. Эрге-чагырганың чаа органнарын хевирлеп тургузарының үезинде оларда ажылчын аңгыны болгаш тараачыннарны дыка кызыы төлээлеттиргени илереэн.

Ооң саналының түңнелинде партияга болгаш Совет эрге-чагыргага удур кампания черле эки организастаттынган, тудуш холбаалыг боор турарының дугайында бодал илереттинген. Мындыг таварылгаларда эң хоралыг чүүл тоомча чок чорук болур. Ынчангаш антисоциалистиг күштерге шиитпирлиг ойтур шавыышкынны бээр үе келген. Ооң чижээ, Дээди Советтиң, СЭКП ТК-ның, чазактың бо чылдың февральда хүлээп алганы чурттуң ажылчы чонунга Кыйгырыы, партияның ол хүннерде кылып чоруткан ажылдары боор болур.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң Кол политиктиг эргелелиниң начальниги **А. Д. Лизичев** Армияның болгаш Флоттуң-даа коммунистери Чепсектиг Күштерни политикадан дашкаарладырының кыйгырыын ойтур шаап турарын демдеглээн. Ындыг кыйгырыг Армияда болгаш Флотта партияның салдарын чок болдурарын, Чепсектиг Күштерниң хууда составының угаан-бодал күжүн дүжүрер болгаш ооң-биле армияның база социализмниң быжыг чоруунга хораны чедирерин оралдажып турар кижилерниң ажыглаар чүүлү апарган.

Ол тезистиң бадыткалы кылдыр оратор Чөөн Европаның чамдык чурттарының армияларында политорганнарны дүжүргени болгаш партия организацияларының ажылын хоорааны дайынчыларның сагылга-чурумунуң айтырыгларының дыка чидиглениринге, шеригден дезер чоруктуң таварылгаларының көвүдээринге, а чамдык таварылгаларда салбырларның, ол хамаанчок шериг кезектериниң болгаш каттыжышкыннарының мораль талазы-биле кудулаарынга чедиргенин сагындырган. Оларда компартияларның тергиидээшкини оларга удур политиктиг күштерниң кол даашкыны-биле бөгүн солуттунуп турар.

Ол ышкаш Каттышкан Штаттарда болгаш НАТО чурттарында шериг тургузуушкунунуң дуржулгазын херексевейн барып база болбас. Оларның армияларының составында тергиидекчи политиктиг күштерниң политиказын амыдыралга боттандырып турар күчүлүг политиктиг (идеологтуг) структуралар бар боор, чедиишкинниг ажылдап турар.

Саналдакчы Пленумнуң кичээнгейин политорганнарның боттуу-биле эде органиастаарының эргежок чугулазынче угландырган. Ол чорук совет шериг тургузуушкунунуң амгы үе-чадазының сорулгаларынга, бистиң шериг доктринавыстың бүдүүшкүннарынга, ам болур шериг реформазының эчис сорулгаларынга эң таарымчалыг болур, хууда составка партийжи-политиктиг салдар чедирериниң ындыг механизмин тургузарынга идиглиг болур.

Политкижизидилгелиг ажылдың бедик эвес дээштиин, шеригге албан эрттирериниң ат-алдарын кудуладыр, Чепсектиг Күштерге часкы келдирилгени үзер дээш чамдык кижилерниң өжегээр кылып турар оралдажыышкыннары бөгүн Армияда болгаш Флотта эде тургустунуушкунга эвээш эвес хемчээлдии-биле шаптыктап турар. Эвилел хоойлужудулгазынга удур боор турар республикаларның дыка хөй хоойлужудулга актыларының антисоветчи, армияга удур утка-шынарын айытпайн барып болбас.

Оратор ниитизи-биле Уставтың төлевилелин чүүлдүгзүнгенин илереткеш, 26-гы параграфтың талазы-биле дорт саналды айыткан. Ында политорганнарны эде органиастаарын көрген деп чугаалааш, ол армияның партия организацияларының тус-тус черлериниң партия органнары-биле кады ажылдаарының чурумун чаа ёзу-биле илереткенин демдеглээн. Ооң-биле бистиң харылзааларывыс быжыгарын, чаа-чаа принциптер-биле байлакшырын, армия-биле улустуң чаңгыс эви чаа күштүг идигни алырын айтып турар-дыр — деп, саналдакчы чугаалаан.

Ол түңнелинде Чепсектиг Күштерге долу отчёт-соңгулдалыг кампанияны СЭКП-ниң XXVIII съездизинге чедир эрттирер, а Съездиге делегаттарны шуут-ла партия организацияларындан соңгуур дээрзиң дыңнаткан.

Индирде — СЭКП Татар обкомунуң бирги секретары **М. Ш. Шаймиев.** Оратор саналының эгезинде партийжи политикадан коммунистерниң хоорулчак болу берген чоруун ажып эртери чугула деп санаан.

СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелинде бо талазы-биле киирген чүүлдерни республиканың коммунистери колдуунда деткээн. Партияның организастыг тургузуунуң, демократтыг централизмниң принциптерин чаа ёзу-биле угаап бодаарын коммунистер саналдап турар. Уставтың төлевилелинде шиитпир хүлээп алдынганда ону күүседири албан-даа болза, эвээш талага арткан кижилер боттарының санал-оналын камгалаар эргелиг деп киирген-ни ол чүүлдүг деп санаан. Бүгү деңнелдерниң партия комитеттериниң секретарьларын альтернативалыг үндезинге дорт соңгууру, үстүкү партия комитеттериниң составын эге организациялардан саналдап тургузары коммунистерниң болгаш эге организацияларының ролюн бедидер. Ынчаарга партияның XXVIII съездизинге делегаттар соңгуурун хөй-хөй паркомнар болгаш эге организациялар чаңгыс мандаттыг округтарны дамчыштыр чорударын саналдап турар.

Партияның бүгү звеноларының ажылын эде тургузарынга эге организациялар кол рольду ойнаар ужурлуг. Ындыг болзажок, оларның элээн хөйү идепкейлиг туруштуу ам-даа ээлевээн, күш-ажылчы коллективтерге боттарының турар черин тодарадып албаан боор турар. Ол дээш биче эвес бурууну партия обкомнарынга хоорай болгаш район комитеттеринге онаажыр. Оларның ролюнуң болгаш турар чериниң дугайында тодарадыышкынны Төп Комитет база-ла амга чедир кылбаан. Ол чүүл Устав төлевилелинде база кирбээн.

Автономнуг республикаларда партия организацияларының статузунуң дугайында айтырыгны шиитпирлээр үе келген. Өске республикаларда ышкаш, Татар АССР-ниң Конституциязы автономнуг республиканы социалистиг күрүне деп чарлаан. ССРЭ болгаш РСФСР-ниң Конституцияларынга дүүштүр автономнуг республика бүрүзү күрүне дээди органнарлыг — Дээди Советтиг болгаш Министрлер Чөвүлелдерлиг. Ынчаарга ук республикаларның партия организацияларын область организациязы деп адап турар. Чүге ынчаар адап турары черле билдиимес. Ол организацияларга СЭКП-ниң республика организациязы статусту бергеш, ону чаа Уставка быжыглаар болза чугула.

Партияның организастыг болгаш идейлиг чаңгыс эвиниң дугайында айтырыг амгы үеде элээн нарын боор турар. Партия кежигүннери боттарының политиктиг мировоззрениезиниң талазы-биле амгы үеде чаңгыс эп-сеткилдиг деп чугаалап шыдавас бис. Партияга фракцияларның хостуун болгаш СЭКП-ниң парламент хевирниң партиязы кылдыр чарлаан «СЭКП-де демократтыг платформага» Төп Комитет болгаш партияның дээди органнары кандыг янзылыг боор турарын партийжи массалар билбес.

«Национал айтырыгның иле-демдектери» кончуг көскүзү-биле илергейлеттинип турар. Ындыг байдалдарда бистер шуптувус чүгле кайы-бир черге айыыл күштели бээрин болдурбазынче эвес, а улустарның үе-төөгүден бээр чаңчыл апарган найыралын, кады ажылдажылгазын болгаш бот-боттарынга дузаламчызын камгалап арттырар дээш бүгү чүүлдерни кылыр ужурлуг бис. Маңаа бүгү чүвени бодамчалыг көөрү кончуг чугула. Чүге дээрге национал харылзааларга хамаарыштыр бодамча чок чугаалапкан сөс, география терминологиязында частырыглыг чүүлдер улуг айыылга таваарыштырып болур.

Чуртка президент албан-дужаалын тургусканы база Президентиниң программазы съезд мурнунуң ажылын чедиишкинниг эрттиреринге, чуртта байдалды экижидеринге болгаш бурунгаар хөгжүлдеге эки үндезин болур дээрзинге ол бүзүрелин илереткен.

«Ижевский механический завод» бүдүрүлге каттыжыышкынында партком секретары **Г. В. Сивец** Устав төлевилелинде коммунистерниң санал-оналдарын өөренип көрген-даа болза, чамдык чүүлдер тодаргай көргүстүнмээн деп саналын эгелээн. Ында болгаш Платформада-даа партияның идейлиг үндезини тодаргай айыттынмаан, ооң сорулгазы кирбейн барган. Эге чүүлде партия дугайында тодарадыышкын база-ла тодаргай эвес. СЭКП политиктиг организация болур ужурлуг. Ынчаарга саналдаттынып турар бо документ Устав кылдыр хүлээп көрдүнмес-тир. «Марксизм-ленинизм» деп кижи төрелгетенниң үне чок эртинези кылдыр хүлээп көрдүнген турбуже, СЭКП ол сөстү ажыглаарындан ыядып турар ышкаш кылдыр кижиге сагындырар-дыр.

Уставтың «Партияның организастыг тургузуу» деп кезээнге коммунистерни сонуургалдарының аайы-биле каттыштырып турар партия клубтарын, теоретиктиг семинарларны, дискуссия төптерин болгаш өске-даа хевирлерни тургузар деп чүүлдү киирерин ол саналдаан. Чүге дээрге ындыг каттыжыышкыннар партияның структуралыг деңнелдери эвес, политиктиг болгаш идеологтуг ажылдың хевирлери болгаш методтары-дыр деп, ол чугаалаан. Эге организациялардан аңгыда, партияның бүгү деңнелдериниң ролюн болгаш эрге-хүлээлгелерин Уставка тодаргай көргүзер херек.

Уставтың 18-ки пунктузунга партия эге организациязы болза, ажылдың политиктиг методтарын ажыглап турган, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң сорулгаларын шиитпирлээриниң, социал чөптүг чоруктуң принциптерин сагыырының организакчызы болур деп, бижиирин ол саналдаан. Ооң-биле чергелештир партияның эге, район, хоорай болгаш область организацияларының өнчүзүнүң болгаш материалдыг баазазының дугайында чүүлдү юридиктиг үндезин кылдыр киирерин ол саналдаан.

СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының кежигүнү, СЭКП ТК-ның чанында Ниитилел эртемнериниң академиязының ректору **Р. Г. Яновский** бодунуң саналынга В. И. Ленин бистиң партиявыстың 1905 чылда болган үшкү съездизинге Уставты эки күзээшкиннерни илереткен хөй параграфтар-биле долдуруп болбазының дугайында чугаалап турганын сагындырган. Дараазында чүүлдерни киирерин ол саналдаан: партия кежигүнү партияның иштики амыдыралының болгаш политиказының айтырыгларын чүгле саналдап киирер болгаш чугаалажып көөр эвес, бүгү айтырыгларны чугаалажып көөрүнге боду азы төлээлекчизин дамчыштыр киржир эргелиг; партия амыдыралының, ооң удуртукчу органнарының ажыл-чорудулгазының дугайында долу информацияны алыр эргелиг. Партия кежигүнүнүң коммунист бүрүзүн шүгүмчүлээри-биле чергелештир кандыг-даа үстүкү партия органын шүгүмчүлеп болур эргезин Уставка тодаргай көргүзер. Ол ышкаш партия кежигүнүнге хемчег көргүзеринден аңгыда, ону мактап демдеглээр, ылаңгыя мораль талазы-биле чүүлдү база киирзе чогуур.

Партия өнчүзүнүң дугайында чугаа боор турду, ынчаарга сөөлгү үеде партияның бодунуң хереңгизи-биле тудуп алган оран-бажыңнарын үлеп бээри массалыг апарганы кижи бүрүзү көрүп турар. Ындыг чүүлдерни моон соңгаар болдуруп болбас херек деп чугаалаан.

Партияның адын хевээр арттырар дугайында саналды ол деткээн. Ону хевээр арттырары принципиалдыг ужур-дузалыг. Бир эвес партияның адын өскертиптер болза, гуманныг, демократтыг социализмниң концепциязын база социал талазы-биле чөптүг ниитилелди тургузар практиканы теория талазы-биле ажылдап кылырынга чамдык таарышпас чүүлдер тургустунуп кээр. Марксизм — интернационалчы өөредиг. Ону хүлээп көрбейн баарын коммунистиг болгаш национал-хосталгалыг шимчээшкиннер ону ревизиялааны кылдыр көре бээр. Ынчаарга социалистиг шимчээшкин деп өске отрядтың барын база бистер шуптувус социал-демократтыг шимчээшкинден ухталып үнүп келгенивисти база уттуп болбас херек.

Бодувустуң мурнувуста туруп турар сорулгаларны шиитпирлээрде чөөн шимчээшкинниң бүгү отрядтарындан эвилелчилерни дилеп тывар ужурлуг бис деп, ол чугаалаан.

М. С. Горбачевтуң илеткелинде партияның адын хевээр арттырарының эргежок чугулазының дугайында чүүлдү санал берген кижи деткээн. Ону өскертиптер болза, демократтыг социализмниң концепциязының теориязын чогаадып кылырынга база социал талазы-биле чөптүг ниитилелди тургузарының практиказынга таарышпайн баар дээрзин ол айыткан. Марксизм дээрге интернационалчы өөредиг болгай. Ооң ойталаары дээрге коммунистиг болгаш национал-хосталгалыг шимчээшкинге ук өөредигни эде көөрү ол-дур деп санай бээр апаар.

Партия болза политиктиг методтар-биле, боду доктаамал ажылдап тургаш, ниитилелге бүгү талалыг башкарыкчы чорукту чедип алыр ужурлуг. Бо талазы-биле февраль Пленуму бурунгаар улуг базымны кылган. Партия-биле кады академия, партияның 15 школазы база эде тургустунуп турар. Ынчалза-даа айтырыглар-даа, кошкак черлер-даа амдызында хөй.

Бо хүннерде бис бодувустуң политиказын боттуг амыдыралдың эртемге үндезилээн анализинге, хөй-ниитиниң практиказынга, XX чүс чылдың төөгүлүг дуржулгазынга, ооң хоойлуларынга, хөй-ниити хөгжүлдезиниң перспективазынга үндезилеп, хевирлеп тургузуп турар бис. Партийжи политиктиг өөредилгени чаа ёзу-биле организастаары, кадрларның курлавырларын белеткээри — бистиң педагогиктиг болгаш эртем ажылывыстың чугула кезектери ол дээрзин оратор түңнелинде чугаалаан.

Индирде — Казахстанның Компартиязының бирги секретары **Н. А. Назарбаев.** Партияның салым-чолунуң, ниитилелге ооң турар чериниң болгаш ролюнуң дугайында чүгле кандыг-бир кезек бөлүк эвес, а харын коммунистер шуптузу-ла бодунуң санал-оналын дыка үр чылдарның дургузунда бир-ле дугаарында чугаалаар аргалыг болган-дыр деп, ол айыткан. Ынчалза-даа мында чамдык таарымча чок чүүлдер база барын ол чугаалаан.

СЭКП ТК-ның чамдык кежигүннери калбарган дискуссияны политиктиг демиселге коммунистерни каттыштырарынче угланган бүгү-ле чогумчалыг хемчеглерни чок кылып ажыглаар бодап турар-дыр. Ону политиктиг плюрализм, партийжи консерваторлар-биле демиселдиң лозуңу-биле чагдынып алгаш, кылып турары айыылдыг-дыр. Консерватизм бар харын.

Чаа Уставтың төлевилелинге хамаарыштыр Н. А. Назарбаев бодунуң чугаазынга партия организациялары биле партия комитеттериниң аразында харылзааларга база доктааган. Партияның политиказын тодарадырынга кол рольду партийжи массалар ойнаар ужурлуг. Республиканың компартиялары СЭКП-ге бактаавышаан, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ол ышкаш документилеринге үндезилээш, национал база девискээр онзагай чүүлдерни барымдаалап, боттары программалыг, боттускайлаң турар ужурлуг. Республикаларның компартиялары боттарының съездилерин, конференцияларын эрттирер хуусааларын, дискуссияларны болгаш референдумнарны чорударын, Бүгү-эвилел съездилеринче, конференцияларынче документилерни, ниитилел — партия амыдыралының болгаш политиказының айтырыгларының талазы-биле негелделерни киирерин, штаттарны боттары шиитпирлээрин, партияның төп органнарынче боттарының төлээлерин чорударын, чурттуң иштинге база даштыкыда-даа партийжи харылзааларны боттары чорудар, ындыг эргелерни бээр херек дээрзин оратор чугаалаан.

Төлевилелдиң авторларының-биле, алырга, республиканың партия организацияларынга бүзүревес чаңчылдан уштунары берге-ле ышкаш-тыр. Чижээлээрге, кайы-бир партийжи албан-дужаалга кадрларны чүге сүмележир эрге берип кааныл? Бодунуң-на улузунуң ажыл-ишчи база моральдыг мөзү-шынарын олар дора билир деп бе? Ынчангаш Уставка чүгле кол-кол принциптерни айтыры чугула.

Партияның иштики демократиязының механизмин база-ла эртем ёзузу-биле шыңгыы сайгарып, ону үндезини-биле чаартыры чугула. Аңаа партия кежигүннериниң аразында харылзаазы кандыг болурунуң дугайында бөлүк турар ужурлуг. Уставка оон аңгыда, хөй партиялыг системада коммунистерниң ажыл-чорудулгазын база тода айыткан турар.

Партияга хүлээп алырының чурумун бөдүүнчүткени дээре. Партияга хостуг кирериниң болгаш үнүп чоруурунуң талазы-биле тезиске удурланып болгу дег чүүлдер-ле бар.

Москваның Ворошилов партия райкомунуң бирги секретары **А. И. Земсков** Устав төлевилели партия Төп Комитединиң Платформазының идеялары-биле үннеш болгаш коммунистерниң хөй кезииниң сеткил-хөңнүнге таарыжып турарын медеглээн. Төлевилелди чедир кылып тургаш, партия эге организацияларының санал-оналынга калбаа-биле даянары чугула деп, санап турарын ол чугаалаан.

СЭКП-де чаңгыс деңнелдиг структураның хөгжүлдезин чугаалап тура, чурттап турар чер аайы-биле партклубтарга, бот-башкарылга комитеттеринге ажылды күштелдирери — партияның практиктиг ажылынга, ооң организастыг тургузуунга чайлаш чок база улам калбарып турар шимчээшкин болур дээрзин оратор демдеглээн. Эң дээштиг чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап болур организациязынга учётка хостуг туруп алыр эргени коммуниске бээри, ону Уставка бижиири чугула деп көрүп турар бис (ону районнуң партконференциязынга чугаалашкан). «Ийи учет» дээр чүүл болгаш коммунисти бүдүрүлгениң партия организациязындан чурттап турар черинче ажылдадып чорудары байдалды камгалап шыдавас. Эргелерниң болгаш хүлээлгелерниң тода, билдингир системазы турар ужурлуг чаңгыс партия организациязынга коммунист ажылдаар, орта соңгуур болгаш соңгуттурар. Партия комитеттериниң, амгы байдалда ТК-ның, кежигүннери Пленумнарга чыглып келгеш, маргыжып, адыш часкап, бадылап алгаш, ооң соонда ажыл чорутпас. Өскерилгелер чүгле Политбюрону Президиум кылдыр адаарында, ТК кежигүннериниң чамдызын хостаткан партия ставкаларынга хүлээп алырында эвес, ТК кежигүннери, кандыг-даа партком кежигүннери чер-черге, оларны соңгуп алган партия организацияларынга ажылдаар ужурлуг. Оларга төп биле эге организацияларының харылзаазын тудар Төп Комитеттиң бир-ийи ажылдакчызы турар болза эки. Оон башка хамык чүве эрги хевээр артар болгаш партияны башкарарын төпчүткенинден уштунуп шыдавас бис.

Донецк областың Макеевка хоорайда «Советская» шахтаның партком секретары **С. В. Рафаиловка** сөс берген. Президент эргези тургузар дээш демиселче чардыккан удуртукчуларга партия дугайында сагыш салыр үе артпайн турар хире: XXVIII съездиге СЭКП ТК-ның Платформа төлевилели ооң бир чижээ. Коммунистерниң бодап турары-биле, ол үш чыл хире озалдаан болгаш лозуңнар чыып каан болуп турарын ол демдеглээн. Политбюро кежигүннериниң база Төп Комитеттиң талазындан политиктиг удуртулга методтарынга шахтаның коммунистери таарзынмайн турарын ол айыткан.

Бөгүнгү чугаалажыышкынче чаа документини — СЭКП Уставының төлевилелин киирген-дир. «Устав кандыг болдур, армия ындыг болур» деп үлегер домак бар. Ол биске база хамааржы берип болур. Документ партияның калбак демократчыдылгазын ниитилелдиң авангардчы күжү, ооң организакчы, күштүг чоруу-биле каттыштырганы деп Горбачевтуң чугаазынга чөпшээрешпес мен. Демократчыдылга ындыг-ла ыйнаан. А организастыг чорук чок. Төлевилелде ниити сөстер колдаан, хөй бодалдар билдинмес. Бис коммунистерниң партиязы бис, ында «коммунизм» деп сөс безин чок. Эки ниитилелди тургузарынга бүзүрел ар-тар-даа кылдыр коммунизмниң идеязын деткиир херек.

«Демократтыг централизм» деп билиишкин бар-даа болза, оппозицияның аайынга кирген ышкаш, ону Уставтан ап каапкан. Амга-даа чедир туруп келген сталинчи хевирниң демократтыг централизми биске херек чогу билдингир. Ленинчи-биле ол чурттаар эргелиг. Ону киирер болза, соңгулдалыг органнарның, оларның баштыңнарының коммунистер мурнунга боттуг политиктиг харысалгазын билгени-биле, кагжыкчылыг саналдарны чугаалажып көөрүнүң дүрүмүнүң, амыдыралга боттандырып турар шиитпирлер дээш хөделиишкиннерниң база улуг харысалганың чаңгыс аайының ленинчи билиишкин-биле немээн турарын чедип алыр.

Конференцияже, съездиже делегаттар соңгуурунга доктаап тургаш, С. В. Рафаилов Уставка хоойлужудулга болгаш күүсекчи эрге-чагырганы ылгаарын демдеглээн. Конференциялар болгаш съездилер — ол хоойлужудулга органнары, а соңгуткан комитеттер — күүсекчи. СЭКП съездизиниң делегадының эргелерин болгаш хүлээлгелерин тургузары, ооң долу эргезин отчёттуг үе дургузунда узадыры албан. Делегат соңгуткан коммунистери биле Төп Комитеттиң аразында харылзаа тудар звено болур.

Конференцияже болгаш съездиже соңгулдалар дорт база херек болза, элээн каш делегаттардан шилиттинген болур, делегацияны дорт соңгуур ужурлуг. Округтарга ооң эртери албан. Секретарьларны партия организацияларының конференцияларынга болгаш съездилеринге соңгуур.

Иркутскиниң политехниктиг институдунуң партком секретары **Б. Б. Пономарев** санал берип тура, Устав төлевилелинде кошкак чүве партияның бодунуң кежигүннерин каттыштырар ужурлуг идейлиг үндезининиң тодаргай эвези база ооң тургузуунуң кол принцивинге хамааржыр илередиглерниң тодаргай эвези дээрзин чугаалаан.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Уставын чугаалажып турар бис деп, ол демдеглээн, а киирилде кезээнде база ооң соонда тексте «коммунизм» деп сөс чүнү-даа сөглевейн турар. Ынчангаш мындыг айтырыг тургустунуп кээр-дир — партияның төнчү сорулгазы кандыгыл? Каттыжып алганывыс дээш кол идеядан митинг ыйыдыышкыны-биле ойталаарывыс эрте эвес бе?

Маркстың Манифестизиниң кол утказындан бо хүннерде чаңгызы-даа бисте база даштыкыда сайгартынмаан азы таныттынмас кылдыр өскертинген. А бистиң удурланыкчыларывыс база бис боттарывыс ол идеяның бодун партийжи кол дээн документилер демдеглээринге төлептиг эвес деп санаарынче далашкан бис. Обществовед-эртемденнерниң болгаш практиктерниң киржилгези чокка бисте кандыг ниитилел тургустунган чүвел дээрзин билбес кылдыр ол идеяны бис «катап ажылдап кылып база немеп» каапкан бис. Уставтың текизинге төнчү сорулга илереттинген турар ужурлуг, бистиң чуртувуска социализм тургузуун таварты сайгарарының оруу чугаалажып көрүп турарывыс төлевилелде бердинген. Ол айтырыг принципиалдыг болгаш Уставка илереттинер.

Партияның организастыг тургузуунуң демократтыг централизмниң принцивинден база ойталап тур бис деп, ол уламчылаан. Устав төлевилелиниң кезектеринде ол кезик-чамдык тайылбырлаттынган, ынчалза-даа дорт адаттынмаан. Ол чүл? Биче сеткил бе азы сагылга-чурумче болгаш харысалгаже сундулуг кижилерни бистиң партиявыстан хоңну калзын дээш сезиндириг бе? Ол принциптен ойталап тура, кагжыкчыларывыска чайлап бээр бис, ынчангаш партияны чарылдырарынга болгаш сырый каттышкан база ниитилел-политиктиг быжыг организация эвес, а ону кандыг-бир эки тура ниитилели болдурарынга чедирер бис. Ол чокка хоржок, армия централизми эвес, а партияга соңгулдалыг органнарның ёзулуг политиктиг харысалгазын болгаш оларның соңгуттуруп турар коммунистерниң мурнунга оларның баштыңнарын көрүп турар ленинчи демократтыг централизм херек...

Чүгле съездилерже болгаш партийжи конференцияларже делегаттарны эвес, СЭКП Төп Комитединиң, Эвилелдешкен республикаларның ТК-ларының, крайларның, областарның болгаш округтарда партия комитеттериниң кежигүннерин альтернативтиг үндезинге дорт соңгулдалар дугайында дүрүмнү Уставка быжыглаары эргежок чугу-

(Төнчүзү 3-кү арында).

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ПЛЕНУМУНДА

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында)

ла. Соңгулдалар коммунистерниң бүгү-ниити, деңболгаш чажыт бадылаашкыны-биле партийжи соңгулда округтарын, пленумнарга тодараттынар төлээлер нормазын ёзугаар болуп эртер. Эвилелдешкен республикаларның Төп Комитеттериниң кежигүннериниң бүрүн эргезин казырыы оларны ол партия органынга соңгаан коммунистерниң саналын ёзугаар боттандырар. Партияның салым-чолу, оларның салым-чолу боттарының холунда деп чүвеге коммунистерни бүзүредиринге бо чорук дузалаар.

СЭКП Уставының төлевилели партияның амгы Уставынга көөрде элээн демократчы болгаш утказының талазы-биле чөптүг деп, Литваның Компартиязының түр ТК-зының бирги секретары **М. М. Бурокявичус** демдеглээн. Ында «Эвилелдешкен республикалар Коммунистиг партиялары» деп кезек киргени кончуг эки-дир. СЭКП делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң кезиги дээрзин Уставка чугаалаар турган деп бодаар-дыр мен деп, ол онзалап чугаалаан. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының сорулгазының дугайында база тода чугаалаар турган. Литваның интернационалчы-коммунистеринге СЭКП-ниң чаа Уставының идеязы эң чугула. Литваның Компартиязы эң берге дээн политиктиг байдалдарда безин чурттаар база ажылдаар. Литваның сайзыралының социалистиг оруун камгалаар.

Литва политиктиг трагедияны сагышсырал-биле көрүп турар. Республиканың Дээди Соведиге соңгулдаларга хөй нуруузунда депутат олут алган националисчи консервативтиг күштер парламент ажыглап турган, Совет Литваның күрүне тургузуун өскертир деп турар. Литвага капиталистиг тургузугну мактап тура, олар ажылчыннарның болгаш тараачыннарның экономиктиг, социал-политиктиг аар-берге байдалын, хамаатыларның политиктиг эрге-шөлээ чогун, депшилгелиг кижилерге удур репрессияны болгаш буржуаз Литвага 1926 чылда Литваның Компартиязының удуртукчуларын адып кааның, ажыл чок чорукту база капитал чурттарынче Литвадан үнүп чоруткан 100 муң кижи дугайын ыттавайн турар. Литва буржуаз националистерниң идепкейлиг киржилгези-биле гитлерлиг ажелел чылдарында Литваның 371 муң хамаатызын узуткааның, фашист Германияга кул кылдыр сөөрттүрүп аппарткан Литваның 70 муң хамаатызының, Литвага 229 муң совет шериг туттурганнарны, совет республикалардан болгаш капиталистиг система күрүнелеринден эккелген 100 муң ажыг хамаатыларны узуткааның ыттавайн турар.

Литваның эрткен үезинге чөптүг үнелел берип тура, ол чугаалаан: литва чоннуң күш-ажылга ынаан, ооң эки кижилери литератураның, уран чүүлдүң болгаш эртемниң кайгамчык чогаалдарын тургусканын, хөй-нийти шимчээшкининиң ынчангы алдарлыг ажылдакчыларын кижизиткенин төөгү херечилеп турар. Литва чон өске чоннарга хүндүткелдиг, төрээн дылынга, депшилгелиг улусчу чаңчылдарга, төөгүнүң болгаш культураның эрткен үезинге ынак. Литвага буржуаз күрүнени катап тургузарынче чүткүл дээрге эрткен үеже эглири-дир.

Националисчи консервативтиг күштер боттарының сорулгазын литва чоннуң колдуг кезииниң национал медерелин билдилиг ажыглап турган чечип ап турар. Ынчалза-даа Литваның Дээди Совединиң депутаттары бүгү литва чоннуң өмүнээзинден чүве чугаалаар эрге чок, чүге дизе Литва ССР-ниң Дээди Соведиге соңгулдаларга олар даңзыже кирген соңгукчуларның нийти санындан бадылаашкынның 41.2 хуузун алган.

Литвада болуп турар политиктиг болуушкуннарның чылдагааннарын анализтевишаан бүгү массалыг информация чепсектерин — парлалганы, радиону, телевидениени эжелеп алган башкаланыксаар, националисчи күштер Литваның эде организастаттынган компартиязының талазындан кандыг-даа удурланыышкын көрбээннер. Харын-даа ооң удуртукчулары эде тургустунуушкунуң идеялары-биле чагдынып алгаш башкаланыксаар күштер-биле холужа берген деп, оратор чугаалаан.

Литвада совет ниитилелдиң демократчыдылгазы совет хоойлуларны үрээринден, 40 чылга чедир туруп турган тургузугну Литвага катап тургузарын шенээр бодалдан аңгыда, шуут-ла нийти чүве чок. Литвага ССРЭ-ниң хоойлуларының боттаныышкынын долузу-биле соксадып турар. Ол дугайын Литваның Дээди Совединиң болуп эрткен сессиязының документилери чугаалап турар. Литвага социалистиг тургузугну болгаш Совет эрге-чагырганы арттырары дээш туржуп турар Совет Литваның чурттакчыларының эргелерин, хостуг болгаш айыыл чок чоруун камгалаар талазы-биле, ССРЭ-ниң хамаарышпас чоруун, ССРЭ-ниң национал-күрүне тургузуунуң принциптерин, Совет Эвилелиниң айыыл чок чоруун болгаш девискээр талазы-биле бүдүн-бүрүн болуун камгалаар талазы-биле эргежок чугула хемчеглер алыр үе келген деп бодап турар мен дээрзин Литваның Компартиязының түр ТК-зының удуртукчузу чугаалаан. Бисти Литваның Компартиязынга хамаарышкан нугулдаа, республиканың националисчи консервативтиг күштериниң коммунистерни хоптап, истеп-сүрүп турары-даа коргутпайн турар. Республиканың Дээди Соведиге соңгулдалар үезинде коммунист-интернационалчылар ССРЭ-ниң составынга Совет Литваның бүгү талалыг хөгжүлдези дээш туржуп турганнар.

Ындирде — Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары **Л. Н. Зайков.** 1985 чылда болган ТК-ның март Пленуму ышкаш, бистиң бо Пленумувус база ол-ла хүн ажылдап эгелээн деп, ол чугаалаан. Бистиң эде тургустунуушкунувустуң беш чыл болганы ол. Март Пленумунуң ажылынга беш чыл бурунгаар, а ооң соонда апрель Пленумунга киришкен бүгү-ле кижилер оларның кандыг байдалга канчаар эрткенин эки сактып турлар боор. Ынчаң ол чаңгыс сагыш-сеткилдиң болгаш идегелдиң байдалы турган чүве. Ам кээп бистер ийи дакпыр моральга — бирээзи — көөргеттинип мактаныры, өскези — сагыш-сеткил байдалының деп моральга алзып чурттаар эвес, а чогум-на мегележириниң байдалын чурттап эрткеш, идегежириниң үезинче кирген бис деп турган бис. Эрткен беш чыл дургузунда эде тургустунуушкунуң арыглакчы механизми меге үнелелдерниң хирлиг көвүү-биле кады чоннуң инициативазын болгаш талантызын кызыгаарлап келген административтиг системаның аар, хаварык кежии соя соккаш октапкан.

Чамдыкта бистиң чаа хоойлуларывыстың болдура бээри бүгү-ле айыылзыныышкыннар, хамыктың мурнунда, демократияга бүзүревес чорук-биле, эрткен чылдарның катаптай бээр чадавас дээн сезиглениишкин-биле холбашкан. XXVIII съездиге СЭКП ТК-ның Платформазының, партияның чаа Уставының төлевилелдери — ол дээрге эрткен үеже катап эгиири болдунмас дээрзиниң магадылалы-дыр деп бодап тур мен.

Төлевилел-биле эвилелдешкен республикаларның компартияларының долу боттускайлаң чоруун быжыглап алыры кончуг чугула. Ындыг-даа болза Уставты чүгле чаңгыс чылда күштүг кылдыр тургуспас болгай. Ону аңгыланчак бөлүк коммунистерге азы девискээрге эвес, а Совет Эвилелиниң бүгү Коммунистиг партиязынга кылып турар. Амдызында Уставтың чамдык кезектери анаа-ла нийти чугаа болу берген, а чамдык аңгы-аңгы параграфтарының сөс тургузуу моон мурнундагы үелерниң угаал бодаары-биле хевээр арткан-дыр.

Эвээжи хөйүнге чагыртыр деп база-ла чүгле демдеглей тыртып каары четпес ышкаш-тыр. Партияның съездизиниң шиитпирлерин бүгү-ле партия организациялары үстүнден адаанга чедир күүсеткен турары албан дээрзин шуут-ла дорт бижип каар херек. Партияның эвилелдешкээниң принциптерин база-ла тода эвес көргүскен-дир.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринде партия организацияларының дугайында чугаа чоруп турар черде Уставтың кезээнге тодаргай доктаар бодап турар мен деп, оратор уламчылаан. Бөгүн Чепсектиг Күштерниң Политиктиг кол эргелелиниң начальниги эш Лизичев чамдык боттуг саналдарны киирди.

Ынчалза-даа мээң бодап турарым-биле алырга, тургустунуп турар байдал-биле чергелештир ол кезек ам-даа чедир ажылдаттынган турар апаар. Политорганнарның сорулгаларын чаа утка-биле немээри эргежок чугула. Оларның кол чүүлдериниң бирээзи болза, чүгле партия организацияларын удуртуру болуп турар эвес, харын-даа хамыктың мурнунда — солдаттарның болгаш офицерлерниң социал камгалалы болуп турар.

Политорганнарның ажылының практиказынче хуу составтың сеткил-хөөнүнүң социологтуг шинчилелдерин идепкейлиг шиңгээдип чорудар херек. Националдар аразының харылзааларының айтырыгларын өөренип көөр боттарының аразында харылзашкак психологтуг албан черлеолиг, салбырларлыг болуру база кончуг ажыктыг. Ону ынчаар кылырда, политсоставтың кадрларын белеткээриниң системазын эде көөрү негеттинип турар.

Ам Армияда политорганнардан шуут ойталап каaптар, хөй партиялыг байдалдарга ооң ажылының нийти утказы чиде бээр-ле ыйнаан дээр эвээш кыйгылар үнүп турар.

Маңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул?

Бирээде, Конституцияның 6-гы болгаш 7-ги чүүлдериниң эрги сөзүн солааны-биле марксисчи-ленинчи идеологияны кым-даа солуп каапкаан-на болгай. Ийиде, чогум-на хууда составының мораль-политиктиг байдалы дээш шыңгыызы-биле хайгаарап турар кижизидикчилерниң албан-дужаалы турбаан делегейде чаңгыс-даа армия чок.

Хууда составты совет патриотизмниң, интернационализмниң, Ада-чуртунга, Конституцияга, шериг даңгыраанга шынчы болурунуң ёзузунга, а ол ышкаш аажычаң нормаларынга, хууда арын- үүрлүг, төлептиг болурунга, сагылга-чурумну быжыглаарынга кижизидерин политорганнарның кол эчис сорулгазы кылдыр тургузар болза чогуур.

Барык-ла ийи миллион коммунистерниң эрге-ажыктарынга хамааржып турарын барымдаалап көргеш, Чепсектиг Күштерде партия организацияларының ажылын сайзыраңгайжыдары-биле холбашкан айтырыгларның бүгү комплекизин болдунар-ла дүргени-биле, партияның XXVIII съездизинге чедир ажылдап кылыры эргежок чугула деп бодап тур мен.

Уставка кандыг нормаларны болгаш принциптерни кииргенинден кол чүүлдер: СЭКП чаартынган Коммунистиг партия болу бээр бе азы өске бир хевириниң партиязы апаар бе; чаңгыс эптиг болуп турар бе азы чамдык реформаларның биске салдыныш чок күткүп турары ышкаш, үш-үдүрүм чыынды чүве болу бээр бе дээрзи хамааржыр апаар.

Украинаның Компартиязының ТК-зының ийиги секретары **С. И. Гуренко** бодунуң саналын ынчаар эгелээн.

Ол айтырыгларга харыыны бээри бөгүн-даа, кедизинде барып-даа, амыдыралчы чугула болуп турар деп, ол уламчылаан. ССРЭ Конституциязының алдыгы чүүлүн эде кылганы-биле холбаштыр СЭКП-же халдаашкыннар дыка күштелир, сандарадыкчы күштерниң партия структуразын божаннадыр болгаш үрээр, ооң ажыл-чорудулгазынга шаптык ужураштырар, адак соолунде барып партияны политиктиг аренадан дүжүрерин кызыдар дээн оралдажыышкыннары идепкейжиир дээрзинге мында олуржуп турарларның хөй-хөйү бүзүреп болур. Ылаңгыя ниитизи-биле бүдүрүлгелерге, өөредилге черлеринге, күрүнениң албан черлеринге, Чепсектиг Күштерге болгаш эрге камгалалының органнарынга партия организацияларын дүжүрериниң эргежок чугулазының дугайында бодалды хөй-нийти санал-оналынга салдыныш чокка күткүп турар-дыр. Шак ындыг оралдажыышкыннарны бистер шиитпирлиг-биле ойтур шавар ужурлуг бис. Ынчаарга ол чорук Устав төлевилелинде илереттингени эки-дир харын. Бистиң партиявыс ажылчын хүрээлелге төрүттүнген болгай. Ол ооң кезээде-ле күштү немеп ап, быжыг чөленгиништиг болуп келген. Бир эвес бис СЭКП хоозун политикчилерниң организациязы болу бербезин дээр болзувусса, бир эвес партия моон соңгаар-даа күш-ажылдың кижилериниң эрге-ажыктарының илередикчизи болуп артарын бодап турар чүве болза, ниитилелдиң практиктиг ажыл-чорудулгазы-биле холбашкаң чаңгыс-даа кавыдан ол үнүп чоруп болбас болгаш үнмес-даа ужурлуг.

Оратор Устав төлевилелинге хамаарыштыр бодалын илереткеш, ийи чүүлдү онзалап демдеглээн. Бирээде, ук документиде хөй үүрмек чүүлдер айытпаан-даа болза, партияның бүгү-ле организацияларынга ылап албан болуп турар кол үндезин чүүлдерни бодунда хаара туткан. Ол дээрге анаа-ла хевириниң айтырыы эвестир: бөгүн партия организацияларын, коммунистерни билдингир чергези-биле баш билиндирбейн турар хөлүн эрттир айтып бээр чоруктан ойталааны эгелекчи чоруктарны илередиринге делгемнерни ажыдып база адактың сөөлүнде идепкейлиг болгаш чогаадыкчы чорукче шилчииринге идигни берип турар. Оон аңгыда, эвилелдешкен республикаларның компартияларының бот-тускайлаң ажыл-чорудулгалыг болур чоруун боттуу-биле калбартырын, оларның төп-биле харылзааларын демократчыдарын баш удур көрүп турар.

Эвилелдешкен республикаларның компартияларынга хамаарышкан Устав төлевилелиниң чүүлдериниң бирээзин бистер Украинаның Компартиязының ТК-зының чоокку үеде болур пленумунга херек кырында боттандырар бодап турар бис. XXVIII съездиге СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелинге болгаш Устав төлевилелинге үндезилээш ажылдап кылган, Украинаның Компартиязының хөделиишкиннериниң программазының база статузунуң төлевилелин чугаалажып көрген турар.

Эвилелдешкен республикаларның компартияларының бот-тускайлаң ажыл-чорудулгазын калбартырының бүгү чугулазын демдеглевишаан, бистер болза ол чорук СЭКП-ниң идея-организастыг чаңгыс эвин быжыглаары-биле ыяк дүүштүртүнгени турар ужурлуг деп бодап турар бис.

Ооң соонда Москваның дээди партия школазының партком секретары **В. И. Митрохин** чүве чугаалааш, бөгүн чуртта ниитилелдиң база партияның хөгжүлдезиниң чөрүлдээлери мырыңай кыдыг хемчээлинге чедир дүшкүүрлүг апарган турда, оларның чылдагааннарын анализтеп көөрүнге, шиитпирлээриниң аргаларын дилеп тыварынга шинчилеп көөрүнүң марксисчи методологиязын ажыглаары онза чугула болуп турар деп демдеглээн.

Херек кырында боттуг политика ниитилел депшилгезиниң боттуг хоойлу ёзугаар болур чүүлдерин билип алырынга үндезилеттинген турар, ындыг болган төлээде эде тургустунуушкунуң практиказын катап-катап ханызы-биле анализтеп көөр, чурттуң ниитилел хөгжүлдезиниң боттуг угланыышкыннарын делегейде болуп турар чорудулгалар-биле холбаштырып деңзигүүрлээри база аңаа үндезилээш партияны болгаш ниитилелди чаартырының тодарадыкчы, кол угшиини илергейлээр херек.

Бөгүн социал хөгжүлдениң кол угланыышкыны болза ниитилел харылзааларын буянныг-чаагай болдурары болуп турар деп, оратор оон ыңай чугаалаан. Ынчаарга Платформаның «Партияның политиказының төвүнде — кижи» деп эгелиг кезээн схема хевирлиг кылдыр бижээн-даа болза, ниитизи-биле ындыг уг-шигни чугаажок деткизе чогуур.

Эде тургустунуушкунуң ханылааның хире-чергези-биле ниитилелдиң, ооң бүгү-ле социал структураларының политизациязы болуп турар. Ындыг турбуже, Уставтың төлевилелинден ап көөрге, политиктиг методтарже, политиктиг демиселди база киириштир, политиктиг ажыл-чорудулганың хөй янзы хевирлеринче шыңгыы уг-шиг чок болуп турар-дыр. Ниитилел эртеминиң, культураның, идеологияның, өөредилгениң, информацияның айтырыгларын киириштир, партияның интеллектуалдыг сорулгаларының дугайында-даа тезисти СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелинде ханызы-биле ажылдап кылбаан-дыр. Ол айтырыгларны Устав төлевилелинде база херек кырында ойып каапкан болуп турар.

СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** бодунуң саналынга ниитилелде партияның турар черинге база ролюнга хамаарыштыр чугаалаан. **(Г. Ч. Ширшинниң саналын дараазында үнер солунга долузу-биле парлаар).**

Мен ТК-ның Пленумунче чоруурум мурнунда бистиң ужар чүүл каттыжыышкының партия организацияларының секретарьлары-биле ужурашкан мен деп, Куйбышевтиң ужар чүүл заводунуң слесарь-эптекчизи **Г. И. Ануфриев** чугаалаан. Оларның чагаазын номчуп, Пленумга чүве чугаалаарын олар меңээ дааскан чүве.

Мынча деп чугаалап турар чагааны оратор номчаан: «Партияның дыка хөй бүдүн-бүдүн областар, хоорайлар, районнар комитеттеринге бүзүревес чорукту илергейлээр талазы-биле массалыг концепция биске билдинмес болуп турар. Чүл ол? Массаларның иштинде ала-чайгаар болуп турар чорудулгалар чүве бе азы кым бир кижиниң баш удур ыяк бодап, өжегээр ынчаар кылып турары ниитизи-биле партияны үстүнден чылча базып каар дээн чорук бе? Чүге Политбюронуң, Төп Комитеттиң талазындан ол фактыларга кандыг-даа харыы бербейн турар чүвел? Бир эвес удуртулгазынга чоннуң бүзүревес чоруун илергейлээни ол областарга, ол обкомнарга, шынап-ла, боттарының ат-алдарын бужартаткан кижилер турган чүве болза, ала-чайгаар болур митингилерге, чорудуушкуннарга чедирбейн, оларның ажыл-чорудулгазын Политбюро болгаш Төп Комитет чүге чогуур үезинде көрбээн чүвел? Бир эвес ындыг эвес чүве болза, оларга чүге деткимче-дузаламчы көргүспээн чүвел?»

СЭКП-ниң XXVIII съездизинге белеткелдиң чорудулгазында СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү бүрүзү бодунуң ажылының дугайында отчёдун «Правда» солуннуң арыннарынга бээр херек дээрзин оратор бодундан немеп каан. Партияның съездилерин болгаш конференцияларын чыылдырарының хуусаазын база өскертирин, оларны ийи-үш чыл болгаш, бирден эвээш эвес чыылдырып турарын ол саналдаан.

Партияда амгы байдалды, ооң ат-алдарының кошкааның чылдагааннарын канчаар бодап турарын СЭКП Ростов обкомунуң бирги секретары **Б. М. Володин** саналынга чугаалаан. Ажылчыннарны идепкейлиг революсчу ажыл-чорудулгадан хоорулдурар чоруктуң хоралыының дугайын В. И. Ленин бо чүс чылдың эгезинде-ле чугаалаан. Ынчалза-даа ленинчи бодалдың ужур-дузазы бөгүн-даа илергей хевээр болуп турар. Ол хоорулдурар чорук партияны тургузарының дыка хөй принциптерин хажытканының, партияның иштики амыдыралының нормаларындан коммунистерниң чамдызының ойталааның түңнелинде болуп турар. Ынчангаш мээң бодап турарым-биле алырга, СЭКП Уставының төлевилели тургустунуп келген ол байдалды ажып эртеринге кол быра болур ужурлуг деп, оратор чугаалаан. Ук төлевилелди нийти партияга чугаалажып көөрү-биле киирерин саналдааш, бодунуң чамдык бодалдарын база чугаалаан.

МАРТ 16-ДА КЕЖЭЭКИ ХУРАЛ

СЭКП Уставының төлевилелиниң болгаш партияның ам болур XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының сырый харылзаалыын партияның Москва хооркомунуң бирги секретары **Ю. А. Прокофьев** демдеглээн. Ооң бодалын ёзугаар алырга, үндезин ол документилер нийти эки чүүлдерлиг-даа, нийти четпестерлиг-даа. Кол четпес чүүл болза, ниитилел-политиктиг амыдыралда тургустунган амгы байдалдан ук документилерниң бурунгаарлап шыдаваааны, келир үениң сорулгаларын чедир айытпааны-дыр.

Бистиң партиявыстың эчис сорулгазы — коммунистиг ниитилелди тургузары деп, СЭКП Уставынга бижирин оратор саналдаан. Политиктиг программаларны кижилерниң ылаптыг шилип алырынга шак ынчаар тодаргай айтыры эргежок чугула болур.

Партийжи массаларның эрге-чагырыгазын боттандырарынче бүгү Устав угланган турар дугайында Пленумга кылдынган саналды оратор деткивишаан, политиктиг удуртулганың дээди алды чадазының эргежок чугулазынга хамаарыштыр чигзиниишкинни илергейлээн: ТК, Төп контроль-ревизия комиссиязы, СЭКП ТК-ның Президиуму, ТК-ның комиссиялары, партияның Даргазы болгаш ооң оралакчылары, СЭКП ТК-ның секретарьлары.

Делегаттар соңгуурунуң чурумун боттары бот-тускайлаң доктаадыр, отчёттарны болгаш соңгулдаларны эрттирериниң хуусааларын боттары тодаргайлаар эргени Москваның партия организацияларынга тыпсыры чугула деп, оратор чугаалаан. Кежигүн дадывырларының 50 чедир хуузун хоорайның партия организацияларының эргезинге арттырары чүүлдүг болур.

Коммунистерниң партиязында шыңгыы аарыглар бар болуп турар деп, Минскиде шак заводунуң партком секретары **В. В. Чикин** чугаалаан. Партияның иштики харылзааларының ханы хажыдыышкыннары, шаарланчак, боттарының хууда эрге-ажыын хараан кижилер таварылга болуп шургуп киргени-биле бистиң хүрээлеңивистиң бокталганы — партияда шыңгыы аарыгларның ондактыг кезии болуп турар. Эде тургустунуушкунуң үе-чадазында кылдынган частырыглар болгаш соора утаашкыннар СЭКП-ниң ат-алдарынга улуг когаралды чедирген. Партия болза чаңгыс эп-сеткилдиглерниң эвилели эвес апарган.

Ынчангаш Төп Комитеттиң февраль Пленумунуң шиитпирлерин четтикпейн манап турган бис. Үр үеде манап келгенивис сл документ бистиң партия организациявыска чедир сеткил ханмааның болдурганын дорту-биле чугаалап көрейн. Төлевилел дугуржулганы чедип алырынга ындыг-ла кончуг таарымчалыг эвестир. Чөпшээрежилгелер, дугуржулгалар тактиканы шилип алырда ажыктыг болур, ынчангаш ол төлевилел чедимчелиг болуп шыдавас-даа турган. Ынчаарга стратегтиг эчис сорулганы тодаргайлаарда, ындыг чөпшээрежилгелер ажык чок, харын хоралыг болур.

Бистиң партиявыс амдызында башкарыкчы партия, ынчангаш чуртта бүгү байдал дээш бүрүн харыысалгалыг. Сталинчи шаажылалдар дээш база бараан чедишпези, кым-бир кижилерниң тамчыктыг артык эргелери дээш, кооператив дээрбедээшкини, күрүне аппаратынга шалыңның өстүргени, национал чөрүлдээлер дээш буруудаттырып турар-дыр бис. Харын социалистиг лагерьни, совет федерацияны сандаратканы дээш бистерни база чемелеп турар. Буруулуг болбааныывыс оон-даа өске чүүлдерге хамаарыштыр чемелээшкиннерни база дыңнап турар-дыр бис.

Ынчангаш күрүнениң удуртукчу албан-дужаалдарында коммунистерге, бирги ээлчегде, СЭКП-ниң улус депутаттарынга мындыг саналды киирер бодаан мен — съездиниң болуруң, Уставтың бадылаттынарын манавайн, партийжи массаларның эрге-чагырыгазының принцивин херек кырында боттандырып көрээли. Эң чугула ээлчеглиг шиитпирни хүлээп алырда, партияның үндезини-биле — эге организациялар-биле сүмележирин утпаалынар.

Партияның Черкассы обкомунуң бирги секретары **А. А. Ружицкийге** сөс берген. Ооң чугаалааны болза:

Партияны демократчыдарының, партия организацияларының бот-тускайлаң чоруун, коммунистерниң эргелерин калбартырының оруу-биле бурунгаар улуг базым кылдыр СЭКП Уставының төлевилелин үнелеп көрбүшаан, ону ам-даа ылаптыг чедир ажылдап кылыры эргежок чугула деп санаар мен. Партияның программалыг эчис сорулгазын тодаргайлавышаан, чүгле буянныг демократтыг социализмни тургузарын айтыры-биле кызыгаарлаттынгаш, Маркс-Энгельс-Лениниң ажылдарында үндезилеттинген коммунистиг перспективаны айытпайн барып черле болбас. Бир эвес ону айытпас болза, ол чорук партияның үндезиннерни чүгле ревизиялаар эвес, харын узуткаарын оралдашкан кижилерге илдең-не дүжүп бериишкин болур ийик. Мынчаар бижиир болза, принципиалдыг чугула болур деп бодаар мен: СЭКП бодунуң ажыл-чорудулгазын марксизм-ленинизмге үндезилээш тургузуп, революстуг материалистиг ол өөредигни чогаадыкчы ёзу-биле сайзырадып, аңаа база нийти кижи төрелгетенниң үнелиг чүүлдеринге үндезилеп, партийжиниң политиктиг болгаш аажы-чаң, мөзү-шынарын кижизидип турар.

СЭКП болза, интернационалисчилерниң партиязы болуп, тургустунарының федеративтиг принцивин шиитпирлиг буруу шаап турарын чаа Уставка улам тодаргай айтыры черле чугула болур.

Устав төлевилелиниң тус-тус бөлүктеринге хамаарыштыр саналдарын оратор оон ыңай чугаалаан. Партийжи шиитпирлерни СЭКП кежигүннериниң күүседир хүлээлгелиниң кежигүн болурунга хамаарыштыр айытпааны-биле черле чөпшээрежип болбас. Партияга кежигүн болуруң шак мынчаар чииги-биле көөр чорук партияны чаартырының сорулгаларын күүседиринге идигни бербес болгаш харын партийжи хүрээлеңниң кошкаарынга чедирер апаар деп бодаар мен.

Партияның идей-политиктиг болгаш организастыг үндезиннерин хүлээвес кижилерден партия бодунуң хүрээлеңин арыглаар ужурлуг деп чүүлдү Устав төлевилелиниң бешки параграбынга киирери эргежок чугула деп, оратор санап турар. Партияга хүлээп алыышкынның чурумун чиигедип, эптиг болдурары, партия кежигүнүнге кандидат стажындан болгаш эмгежок хөй анкеталар бүрүткелинден ойталаары чер-ле чүүлдүг болур ийик.

Дискуссиялар, референдумнарны партия комитеттериниң хөй нуруузунуң шиитпирин азы СЭКП-ниң үштүң бир кезииниң негелдезин ёзугаар чорударын Устав төлевилелиниң 6-гы параграбының ийиги абзазынга демдеглээри чугула.

А. А. Ружицкий саналының түңнелинде мынча деп чугаалаан: партияның хоркомнарының болгаш райкомнарының эргелерин калбартыры, эге организацияларны чүгле бүрүткээр эвес, харын тургузар эргени оларга арттырары эргежок чугула болгаш чүүлдүг болур.

Туркменистанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары **С. А. Ниязов** чугаалажып көрүп турарывыс бо төлевилелде чогаадыкчы чаа чүүлдер эвээш эвес кирген-дир деп саналын эгелээн. Партияның иштики амыдыралын, партийжи массаларның эрге-чагырыгазын демократчыдар, автономнуг партия организацияларын тургузар дугайында чүүлдер чаа.

Ындыг болзажок, төлевилелдиң чамдык чүүлдерин ам-даа хандыр өөренип көөрү, чедир ажылдап кылыры негеттинип турар. Массаларны чүгле удуртуп турар эвес, а ажылчы чонга бараан боор турар Коммунистиг партия дугайында тодарадыышкынны Уставка быжыглап киирери чугула деп, ол чугаалаан.

Партия комитеттериниң бирги секретарьларын база СЭКП Даргазын соңгуурунуң айтырыгларынга доктаагаш, ол мындыг тодарадыышкынны киирерин саналдаан: «оларның кандидатураларын коммунистерниң калбаа-биле чугаалажып көргеш, киирген санал-оналдарын барымдаалап, колдуунда альтернативалыг үндезинге соңгуур». Демократтыг централизмге демократияны колдаткаш, ону партия тургузуунуң үндезини кылдыр арттырарын ол саналдаан.

СЭКП-ниң Жуков хооркомунуң (Москва область) бирги секретары **Ю. Н. Шогин** партияның XXVIII съездизинге делегаттар соңгуурунуң чурумунуң дугайында хоорайның коммунистериниң резолюциязын Төп Комитеттиң кежигүннеринге номчуп таныштырган. Хоорайның партия организациязының пленумунга съездиниң делегаттарын партия организацияларындан соңгуур деп санал үнген. Соңгулдаларны чаңгыс болгаш хөй мандаттыг партия округтарының талазы-биле альтернативтиг үндезин — дорт болгаш чажыт бадылаашкын-биле эрттирер. Бир эвес катап бадылаашкыны азы катап чорудар соңгулдаларны эрттирер апарза, ол дугайында айтырыгны округта кирип турар партия организациялары шиитпирлээр.

Жуков хооркомунуң коммунистери делегаттар соңгулдазын организастаар ажылды таарыштыр углап баштаар талазы-биле СЭКП ТК-ның чанынга Төп соңгулда комиссиязын тургускаш, ооң составын «Правда» солунга парлап чарлаарын саналдап турар.

Партия организацияларының бүгү чадалары күрүне эрге-чагырыгазының органнарынга болгаш чонга политиктиг, национал, социал, экономиктиг, экологтуг болгаш өске-даа айтырыглар талазы-биле программаларны ажылдап кылгаш, саналдап киирер, оларны чугаалажып көөрүн база боттандырарын чедип алыр эргелиг дээн чүүлдү төлевилелге киирерин саналдаан.

Улус депутаттарының Съездизинге хүлээп алдынган программа бир эвес, партия, советтер, профэвилелдери, комсомол болгаш чурттуң бүгү чону бир демниг ажылдаар болза боттаныр дээрзинге бүзүрелин ол түңнелинде илереткен.

Дискуссия ооң-биле доозулган. **М. С. Горбачев** түңнел сөс ап, чүве чугаалаан.

(СЭТА).

ЛИТВА ССР-ДЕ БАЙДАЛ

Литва ССР-ниң удуртулгазының харыызы ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң адынга келген. ССРЭ-ниң улус депутаттарының ээлчег чок үшкү Съездизиниң 1990 чылдың март 15-те доктаалын республиканың удуртулгазының канчаар көрүп турарының дугайында ында дыңнаткан. Ук харыының утказын дараазында айыткан:

«1. Литва Республиканың Дээди Совединиң шиитпирлери күш чок деп Съездиниң тодаргайлааны эрге-хоойлу талазы-биле үндезин чок болуп турар.

2. Литвада кижи эргезин Литва республиканың хоойлулары магадылап турар, ол болза делегейниң бүгү-нийти хүлээп көрген нормаларынга болгаш дугуржулгаларынга дүгжүп турар болгаш оларны Литва республиканың чазаа болгаш судтары камгалап турар. ССРЭ-ниң Литвада хоойлу ёзугаар эрге-ажыктарын чугаалажыышкыннарның дузазы-биле тодарадыры эргежок чугула болгаш оларны Литва республика кызымаа-биле сагыыр.

3. Литва республиканың девискээринге хоойлуну болгаш корум-чурумну хажытпазының хемчеглерин Литва күрүне ап турар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының үшкү Съездизинге 1990 чылдың март 15-те кылган болгаш Совет Эвилелиниң Төп телевидениезин дамчыштыр дамчыткан чамдык чугаалар боттуг байдалга дүүшпейн турарынче база холгаарлаашкын янзылыг болганынче бо таварылганы ажыглап Силерниң кичээнгейиңерни угландырып тур мен, хүндүлүг Президент. Күрүне харылзааларының бүгү айтырыгларын чүгле политиктиг аргалар-биле, тайбың болгаш чаагай күзелдиг чорукту үнелеп шиитпирлээр ужурлуг деп кезээде бодап келген болгаш бодап турар бис».

ССРЭ-ниң улус депутаттарының ээлчег чок үшкү Съездизиниң доктаалын күүседир талазы-биле хемчеглерни алыр дугайында негелдени барык-ла тооп көрбээни харыыдан илдең көстүп турар-дыр.

Республиканың амгы үедеги удуртулгазы Конституция чурумун каржызы-биле хажыдарынче киргенин, ССР Эвилелиниң эрге-ажыктарынга хамаарышкан айтырыгларны кара туразы-биле шиитпирлеп турарын оон кээп турар медээлер херечилеп турар.

Маңаа холбаштыр ССРЭ-ниң Президентизи улус депутаттарының үшкү Съездизиниң доктаалындан болгаш тургустуна берген байдалдан үнүп кээр бирги ээлчегниң чамдык хемчеглерин боттандырарын ССРЭ-ниң чазаанга дааскан.

(СЭТА).

КЫЙГЫРЫГЛЫГ МЕДЕГЛЕЛ

Литваның найысылалының болгаш Вильнюс крайының хамаатыларының митингизи Вильнюс хоорайга март 18-те болган. Митингиге 180 муң кижи киришкен. ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевка болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң кежигүннеринге кыйгырыг медеглел аңаа хүлээп алдынган.

Бистерге, бистиң төрелдеривиске болгаш чоок кижилеривиске, Совет Эвилелиниң бүгү хамаатыларынга аар болгаш хомуданчыг бо хүннерде силерге дилегни кылып тур бис деп документиде айыткан.

Литва ССР-ниң Дээди Соведиңче шургуп кирген «Саюдистиң» удуртукчулары 1990 чылдың март 10-12-де Конституцияга удур эргилдени херек кырында боттандырганнар. Бистиң хөй националдыг чаңгыс аай Төрээн чуртувус — Совет Эвилели-биле харылзааларны үзер дугайында олар медеглээн. Социализмге удур күштерниң хара туразында хуузунда эрге-ажыктарын хандырар дээш совет тургузугну узуткаарынче угланган болгаш ажылчы чонну качыгдаашкыннарга база хилинчектениишкиннерге таварыштырган чөрүлдээлиг хоойлужудулга актыларын далаш-биле хүлээп ап турар. ССРЭ-ниң улустарындан чарылдырарынга шуут удур болгаш 1917 чылдың октябрьда социалистиг шилип алыышкының шынныынга бүзүрелдиг хөй муң хамаатыларның эрге-ажыктарын улуг туралыг болгаш ийи арынныг ёзу-биле херекке албайн турар.

Бистер, янзы-бүрү националдарның кижилери, Литваның черинге он-он чылдар дургузунда чурттап, ооң улустарының болгаш бистиң бүгү чуртувустуң улустарының чаагай чоруунга, демократтыг буянныг социализмни тургузарының херээнге бүгү билиивисти, күжүвүстү берип келген болгаш моон соңгаар-даа бээринге, деңэргелиг совет улустарның чаартынган федерациязының составынга бүрүн эргелиг Совет Литваның чечектелиишкинин чедип алырынга белен бис.

Тускай күрүне болурунга чедир нация бүрүзүнүң ботбашкартынар эргезин чугаажок деткивишаан, эңне биче безин улустуң, бүгү национал бөлүктерниң, кижи бүрүзүнүң дүрүм ёзугаар эргелериниң бүрүн чөптүг боттаныышкынын хандырар сорулгалыг ындыг механизм ук эргени херек кырында боттандырарынга ажыглаттынар кылдыр тургустунган турар ужурлуг дээрзинге бодувустуң быжыг бүзүреливисти илергейлеп тур бис.

Литваның Дээди Совединиң март 10-12-де шиитпирлериниң дугайында ССРЭ-ниң улус депутаттарының ээлчег чок үшкү Съездизиниң доктаалын бистер ынчангаш бүрүн деткип, эш Президент Силер, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң кежигүннери эштер, силер ол документиниң соңгаарладыышкын чок болгаш дээштиг боттаныышкынын хандырар дээрзинге идегелди болгаш бүзүрелди илергейлеп тур бис.

Бистиң эрге-ажыктарывысты, бистиң хереглеливисти болгаш күзел-соруувусту боттандырар болгаш камгалаар депутаттар амгы үеде ССРЭ-ниң Дээди Соведиңде чок. Чоокта чаа маңаа соңгулда кампаниязының антидемократтыг шинчизиниң болгаш республикада бүгү байдалдың уржуунда ындыг депутаттар Литваның Дээди Соведиңде эвээш санныг болуп турар. Ынчангаш ССРЭ хамаатыларының комитеди Литвада тургустунган, бистиң эрге-ажыктарывысты боттандырып база камгалаарын аңаа бүзүреп турар бис. Бистиң эрге-ажыктарывыска хамаарышкан Литваның келир үезиниң бүгү айтырыгларын ук комитеттиң черле албан-биле болгаш бүрүн эргелиг киржилгези-биле чугаалажып көөрүн база шиитпирлээрин дилеп тур бис.

Бистиң саналдарывысты илергейлээр кылдыр ол комитеттиң төлээлекчилерин ССРЭ-ниң Дээди Соведиңге хүлээп алырын болгаш ооң хуралынга чоокку үеде чүве чугаалаар арганы оларга бээрин дилеп тур бис.

Эш Президент! ССРЭ-ниң Дээди Совединиң кежигүннери эштер!

Силер бүгү совет улустуң тура-соруунга болгаш деткимчезинге даянмышаан, бодуңарның хамаатыларыңарны политиктиг үүлгедикчилерниң халдаашкыннарындан камгалап шыдаар дээрзинге бүзүреп, быжыы-биле идегеп тур бис.

СИБИРЬНИҢ НАЦИОНАЛ ТЕАТРЛАР ФЕСТИВАЛЫ

Тываның төөгүзүнде бир-ле дугаар национал театрлар фестивалы республиканың хөгжүм-шии театрынга дүүн бодунуң ажылын эгелээн. Фестивальга Хакасияның, Даг-Алтайның, Якутияның, Бурятияның база Тываның шии коллективтериниң артистери уран талантызын чоңга бараалгадыр. Чер-черден келген артистерни кызылчылар чечектер тутсуп, найыралчы байдалга уткуп хүлээп ап турар. Оларның аразында Тывага бир-ле дугаар кээп турарлар база бар.

Шии фестивалынга уран чүүлдүң шылгараңгай ажылдакчылары, критиктер: Москвадан Татьяна Леванщина, Новосибирскиден Валентин Лолли, Бурятиядан профессор Валентина Найдакова болгаш Тываның төлээлери киржип, кайы коллективтиң тиилекчи болурун илередиринге идепкейлиг киржирлер. Аңгы-аңгы черлерден келген 200 ажыг артистерниң уран талантызын шылгаарынга көрүкчүлер база төлептиг үлүүн киирер апаар. Шии бүрүзүн орус дылга очулдуруп турар.

Келген аалчылар көрүкчүлерни бодунуң чонунуң эрткен төөгүзү-биле таныштырар сорулга-биле улустуң тоолчургу чугааларындан, тоолдарындан, төөгүзүнден тургустунган шиилерни эккелгени солун. Хакасияның «Чичиген» театр-студиязы «Мирген-оол биле Биргалкыс», Якут АССР-ниң Нюрбинниң күрүне театрының «Ханныг сиксэн демдээ», Даг-Алтайның национал театрының «Туба», Хакас областың шии театрының «Алдын элезинниг оруг» деп шиилери национал утка-шынарлыг, чоннуң төөгүзү-биле сырый холбаалыг болганындан көрүкчүлерге улуг сонуургалды болдурар дээрзинге идегеп болур.

Сибирьниң национал театрлар фестивалын Чылгычы Ондарның «Ханныг истер» деп шиизи-биле эгелээр. Ынчангаш бистиң артистеривиске улуг шылгалда онаашкан. Чүге дээрге фестивальга киржип келген бүгү артистер, уран чүүлдүң ажылдакчылары оларны чүгле улуг сонуургал-биле көөр эвес, ук шиинин канчаар тургустунганынга, чурулга-шимелдезинге болгаш кол рольдарын ойнап турар артистерниң ойнаанынга үнелелди бээр болгай. Бистиң хөгжүм-шии театрывыс бо шииден аңгыда, орус бөлүк «Фигарониң кадайланыышкыны» деп шиини база киирип турар. Ол ышкаш РСФСР-ниң национал театрлар фестивалынга Тываның адын камгалап чораан Алексей Ооржактың удуртуп тургусканы шенелде театр-студиязының япон шии чогаалдыкчызы Дзюндзи Киноситонуң «Дурна-ар чүглери» деп шиизин фестивальга киириштирер. Ук шии Москвага улуг чедиишкинниг болган болгаш бо фестивальга база үнелелди ап болур.

Тываның аалчылары: якут, хакас, алтай, бурят өңнүктер Кызыл хоорайның төөгүлүг тураскаалдыг черлерин, Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейин болгаш культураның өске-даа солун черлерин көөр болгаш уран чүүл, культура ажылдакчылары-биле ужуражырлар. Хакас автономнуг областың аныяктар театрының артистери Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарга шиилерден үзүндүлер, концерт күүседиглери-биле аалдап чедери база планнаттынган. Якутияның аас чогаал ансамбли Кызыл районнуң ажыл-агыйларынга уран талантызын бараалгадыр.

Кызылчылар Даг-Алтайның национал театрының артистериниң А. Юдановтуң «Туба», Б. Укачинниң «Кым мен?», хакас артистерниң А. Кызыласованың «Кыстар чажының байырлалы», Ю. Топоевтиң «Аглона, чурттап-ла көр» болгаш өске-даа шиилери-биле таныжар.

— Бистиң театрның үлүүнге улуг ажыл онаашкан. Ол-бо черлерден келген артистерни байырлыг байдалга уткуп ап, оларның удуур-чыдар, аштаныр-чемненир, дыштаныр черлерин хандырары база амыр эвес, организастыг ажыл. Дүүн республиканың хөгжүм-шии театрынга болган байырлыг ажыдыышкынга удур-ледир байыр чедирииишкиннери, күзээшкиннер сеткилдерниң ханызындан чаңгыланып турду. Бо фестиваль бистиң театрның артистеринге улуг өөредиглиг, ажык-дузалыг дээрзи билдингир. Аалдап келген артистерден хөйнү өөренип алыр бис. Шии көөрү-биле өйлешпейн, артистер-биле ужуражып, арга-дуржулганы солчур бис. Аалчыларның сеткилин хомудатпайн кызылчылар шии бүрүзүн ыяап-ла көрген турары күзенчиг — деп, республиканың шии ажылдакчыларының Эвилелиниң баштаар чериниң харыысалгалыг секретары Дадар Архиповна Монгуш биске ужурашкаш, чугаалаар чораан. Шынап-ла, шии бүрүзүн кызылчылар улуг сонуургал-биле көрүп, солуннар дамчыштыр саналдарын солчуру күзенчиг болбайн канчаар. Оон башка шии болур дээнде, каш-ла кижи олургулаары чажыт эвес болгай. Аалчылар тус-тус төрээн черлериниң төөгүзүн биске бараалгадып турда, ону көрбейн баары хомудаачыг.

Сибирьниң национал театрларының фестивалы артистерниң каттышкан концерт көргүзүү-биле март 29-та доостур.

Куулар САРЫГ-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: фестивальды эгелээн Ч. Ондарның «Ханныг истер» деп шиизинден көргүзүглер.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруктары.

ЧОННУҢ КИЛЕҢИ

Час эгезиниң чылыг хүннери, бойдустуң оттуушкуну-биле кады кем-херек үүлгедиринге сундулуг күштерниң ниитилел амыдыралынга халдаашкынының идепкейжээни-биле капсырлашкан. Бо чылдың ийи айларының болгаш 10 хонуунуң дургузунда Улуг-Хем районга 132 кем-херек үүлгедиишкини болган. Оларның барык чартык кезии Шагаан-Арыг хоорайга онаашкан. Эзириктер сергедир черге кирге:: 312 кижиниң 222-зи хоорай чурттакчылары. Чаңгыс март 7-ден 8-че дүнезинде ийи өлүрүүшкүн демдеглеттинген. Март 11-ден 12-ниң дүнезинде Торгалыг суурнуң чурттакчылары Федоскин болгаш Железкин оларның бажыңнарынче боолаашкыннар болгулаан.

Дүнеки кем-херек үүлгедиишкиннерниң үнген дөзү арагалаашкында дээрзи бадыткаттынган. Чижээ, Федоскин кежээ оолдарга арага саткан кижи-дир. Демгилери эзирип алгаш, катап арага дилеп кээрге, оозу төнген болган. Ынчаар орта дүүрге даштаашкыны эгелээн...

Моон мурнунда кем-херек үүлгедиишкиннери кол нуруузунда кежээки болгаш дүнеки шактарда болуп турган болза, хулиганнар ам чырык хүндүс безин кара туразында апарган. Чоннуң килеңиниң ала долган.

Эрткен неделяның бир хүнүнде Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчылары СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомунуң дөрт каът бажыңының баарынга чыглып эгелээн. Чүс-чүс кижиниң маңаа чыглып келирин частың өзекче кирир сырыннап турар хады безин доктаадып шыдаваан.

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары Владимир Неделин чоннуң чыыжын «чөпшээреттинмээн митинг» деп адап турза-даа, ону боду уштап-баштап эрттирген. Кижи бодаарга, митингиниң башкарылгазын «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң ажылдакчылары: Любовь Прохорова, Ольга Пряхина болгаш Наталья Павлова олардан тургустунган эгелекчи бөлүк холга алыр турган. Сөөлүнде дыңнап турарывыска, митинг эрттирерин райкүүском даргазы Дандар-оол Ооржак чөпшээрээн болуп турар апарган.

Өскээр чугаалаарга, митинг эрттирериниң чурумунуң хажыдыышкыннары кайы-даа талада бар болган.

Эгелекчи бөлүктүң төлээзи Ольга Пряхина чүс-чүс кижи ат салган чагааны номчааш, ону районнуң удуртукчуларынга дамчыдып берген. Чыылган чон баарында турар кижилерниң холдарында аразында сөстерни бижээн плакаттар көстүп турду: «Өлүрүкчүге — ажык суд!», «Национализм сөнезин!», «Дүржок идегеттиң холундан чепсекти ушта тыртар!».

Ольга Пряхинаның номчаан чагаазында мындыг сөстер бар:

— Дүржок идегеттиң холундан өлген Алексей Бабушкинни дүүн чаа ажаадывыс. Бодап-даа көрүңер, үлегерлиг сагылга-чурумуң, шериг албаның тергиин эки эрттирип турары дээш шаңнаткан чалыы оол төрээн бажыңының хериминиң иштинге чырык хүндүс бижектеткен. Кежээлерде бажыңнарывыска «кара-бажыңнаттырып» алган орар апардывыс, ол үеде хоорайның кудумчуларынга хулиганнар чоргаар үүлгедип чоруп турар-дыр. Эрге-хоойлулуг күрүнени тургузар деп турза-даа, бистиң органнарывыс хамаатыларының эрге-ажыын камгалап шыдавас апарган. Чежеге дээр коргуп-иргип орар бис? Кем-херек үүлгедикчилеринге удур дөгере туржуулуңар! Шиитпирлиг хөделиишкиннер кылбааны дээш, кортук чоруу дээш милиция начальниги Хомутовка, милиция ажылдакчызы Рыжковка, СЭКП райкомунуң үшкү секретары Августовскийге бүзүреливис ышкынганывысты илергейлеп тур бис!

Март 9-та Алексей Бабушкинни бижектээн кем-херек үүлгедикчизи ол-ла хүн туттуруп бажыңнаткан. Бо үүлгедигде кандыг-даа националистчи угшиг чок болганын эрге-хоойлу органнары бадыткаан. Өлүрүкчү херек үүлгеткен тыва оол ооң бичии мурнуу чарыында автовокзалга тыва кижини бижек-биле балыглаан болган.

Сеc ап чүве чугаалаан кижилерниң саны он ашкан. Хоорай чурттакчылары милицияның кижилериниң дилег-хомудалдарынга тоомча чогун дыка көвей чижектер-биле бадыткап тайылбырлаан. Оларның чамдыызы мындыг.

— Милицияда бүзүрел телефонун тургускан деп турар-дыр силер. Ону дамчыштыр чурттакчы бодун адавайн дыңнадыгларны кылып болур. Ткачева, Воронина сутлар брага, самогон садып турганын бодун адап-даа турган, чугаалаарга, хемчеглер албаан болдуңар. Олар база кем-херек үүлгедиишкининиң киржикчилери-дир!

— Кожамның бажыңын оорлап турарын көргеш, милицияже телефоннаарымга, «Планёрка доосту бээрге, чеде бээр бис» — диди.

— Кожаларым арагалап, чоншуп туруп берди деп телефоннаарымга, «Сеңээ дегбээнде чоп сагыш човаар сен» диди.

Килең, кыйгы долган чугааларның аразында бо шүгүмчүлел база бар: «Маңаа шуугап турган, кежээки дежурныйлаашкынче үнмейн баар болгай бис», «Боттарывыс идепкейлиг болбас болзувусса, чаңгыс милиция хулиганнарга удур чүнү-даа канчап шыдавас», «Брага, пиво, самогон садар кижилерге эптеш чок болуулуңар!».

Хоорай чурттакчылары Виталий Бочегуров, Вера Коваленко, Светлана Ооржак, Людмила Туннекова болгаш өскелер-даа бөрге байдалдан уштунарының чогумчалыг аргаларын сүмелеп турду. Аныяк тыва интеллигенцияның төлээлери Мерген Анай-оол, Олег Седен оларның боттуг саналдарын чыылган чон адыш часкаашкыннары-биле хүлээп алган. Оларның чаа угаап [illegible] сиңниккен сөстери демократтыг күштерниң хөңнү дүрлүп орарының херечизи болду.

Митинг ийи шак дургузунда үргүлчүлээн. Ооң түңнелинде резолюция хүлээп алдынмаан-даа болза, эгелекчи бөлүктүң кежигүннерин райкүүском даргазы Дандар-оол Ооржак хүлээп алган. Аңаа ол районда кем-херек үүлгедиишкиннеринге удур хүлээп алдынган хемчеглер дугайын чугаалаан. Тодаргайлаарга, хоорайның албан организацияларындан милицияга ажылдаары-биле 55 хире кижини чорудар, көвей черлерге оларның саны чүс ажа бээр. Доктаамал дежурныйлаашкынга ажыглаары-биле хоорайга автобааза биле автотранспорт бүдүрүлгези ийи автобусту, совхозтар дежурныйлаар машиналарны салбыр бүрүзүнге тускайлаар. Коллективтер улусчу дружинаның дежурныйлаашкынынга уурук-суруктап эвес, массалыы-биле киржир.

Эң шыңгыы хемчеглер алырының үези келген. Улуг-Хем райкүүскомунуң ажылдап кылган хемчеглери ам хөй-ниитиниң контролюнда кирген. Чоннуң эрге-ажыы дээш соруктуун, туруштуун районнуң удуртулгазы ол хемчеглерниң чайгылыш чок күүселдези-биле бадыткаар апаар.

Кодур-оол ОЮН.
(«Шынның» корр.).

ЧОННУ КИИРИШТИРИП ТУРГАШ

Чүве эрткенде чугаалаарга, озал-даа болза, моон соңгаар кичээнгейге алыр кылдыр Шагааны байырлааның дугайында номчукчуларның чагааларында чамдык шүгүмчүлелдерге, бодалдарга доктаахсадым.

Кызылга эрткен байырлалга улусчу оюннарны хөйү-биле киирип, аъш-чемни элбеди саткан болза дээр күзелин бижикчилер Хеймер-оол Монгуш, Ирина Бюрбю илередип турар. Эрги чем делгээни, арган эът сатканы, белеткел хирелиг болганы дээш өске-даа чүүлдерни олар эскерип, ону катаптавазын демдеглээннер. Ооржак Лама Шагаа үезинде хам-даа хамнавас, ламалар ном номчуп, хүрүм-даа кылбас чүве, ону чүге киирген чоор деп айтырып турар. Хам оттүнген аныяк кижи анаа-ла шурап турар. Аът чылы дээш-ле аът дерип турар болза, өске чылдарның дириг амытаннарын канчап тывар? Номчукчунуң бо бодалын кичээнгейге алыр боор дээрзинге идегеп каалыңар.

Шагаа байырлалын улус дыка манап турган болгай. Чогум ооң байырлалынга чонну идепкейлиг киириштирериң соң организакчылары чамдык черлерде чедип албаан. «Чодураа» совхозтуң кодээ Культура бажыңынга болган кежээге өөреникчилер колдаан. Ийи-чаңгыс каастаныр кеттинген улуг улустан өске байырлал шинчи көзүлбээн деп Владимир Карти бижип турар. Район төвүнүң удуртукчулары харын тыва тоннарны кедип алган келгеш, чонга байыр чедирген. Национал чемни орта саткан.

Кызыл-Мажалыкка болган байырлалга кыстар чажын чара өрээш, чавагалап алгаш келген. Тыва хеп кеткен улус база элээн болган. Өгнү тигерин тиккеш, иштин деривээни, шаңак, терелиг аъттар көзүлбээни четпес деп, Сарыглар Тава-Самбуу айтып турар.

Бай-Тайгадан Моң Сотпа Шагаа хүнүн тодарадырда, Ай биле Үгерниң кончуурундан көөр деп сүмелеп турар. Шагаа хүнүнде улус эң каас хевин уштуп кедер, үнелиг даштар-биле каастап каан даңза-соруулун уштуп таакпылажыр, национал хөгжүм херекселдеринге ойнаар, тывызыктажыр, чуңгулаар турганын, бо бүгүнү сагып өөренирин Найгын-оол Дамдын сагындырып турар.

Шагааны национал байырлал кылырын сүмелеп турар эштер хөй. Бо улусчу байырлалды мурнунда турганы хевээр эрттирериңче эглип, ону кижизидилгеге ажыглаарынга, чер-черде партия, совет органнар, культура албан черлери сагыш салыр ужурлуг.

КИНО

МАРТ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Чараш чоруктуң өрээли» (КУР) 9.20, 11.20, 12.30, 15.20, 17.20, 19.20 (узаткан), көрүлде залынга: «Мистер Гэдия» (2 сериялыг) 12.40, 15.40, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: Чаа кинолар чыындызы 9.00, 12.00, «Чечектиг шар» 10.20, 13.20, «Будалчак шил дериишкин» 15.00, 20.10, «Бейбарс» (2 сериялыг) 17.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ынакшы, идегеп көр» (Индия, 2 сериялыг) 13.40, 16.20, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Бүгү-ле ынакшыл ол-дур» 15.00, 17.10, 19.20 шактарда.

САЯТЫ БИЛЕ ЗУЛИНА

Эрткен дыштаныр хүннерде Тайга станциязынга республиканың хууда бирги чер дээш хаак маргылдаазы болган. Аңаа хөй команда киришпээн. Баштайгы хүнде эр улус 20 километрге, а херээженнер 10 километрге чарышкан. Таңдының командазы моон мурнунда чылдарда шаңналдыг черлерни ап келген. Команданың киржикчилерин чон таныыр. Бо удаада ону Олег Саяты, Михаил Черепанов, Елена Зулина болгаш 7-8 класстың өөреникчилери баштадып келген.

Эр улус чээрби километрге маңнажып турда, уруглар он километрни маңнажып доозупкан. Бирги черни Елена Зулина (Таңды) 49 минута 45 секундада эрткеш алган. Кызыл 1-ниң командазындан башкы училищениң сургуулу Салбак Куулар ийиги черни алган. Шаңналдыг үшкү чер Чөөн-Хемчиктиң төлээзи Долаана Маңчалмаага онаашкан.

Эр улустан Таңдының командазы үш шаңналдыг черни алыр боор деп судьялар чугаалажып турган. Улуг-Хемден келген Херел Оруспай ол чаңчылды үрээн. Олег Саятының соондан ол ийиги черни алган. Үшкү черни Михаил Черепанов ээлээн. Аңаа 42 кижи маңнашкан.

Ийи дугаар хүнде эстафета болган. Аңаа Таңды биле Кызыл хоорайның командалары алыр боор деп көрүкчүлер бодап турган. Херээжен улус 4×5 километрге чарышкан. Бирги этаптан эгелээш, Чөөн-Хемчиктиң командазындан М. Монгуш баштай маңнап келген. Кызылдың командазының киржикчизи сөөлүнде келген. Ийиги этапта Кызылдың командазы дөрткү черге чоруп турган. Үш дугаар этап соонда Кызыл хоорайның бирги командазы ийи дугаар черге келген. Сөөлгү этапта Чөөн-Хемчиктиң командазы мурнап келгеш, бирги черни бузурелдиг-биле алган. Ийигизинге Кызыл-1 команда төлептиг болган. Үшкү шаңналдыг черни таңдыжылар ээлээн.

Эр улустуң эстафетазы 4×10 километрге болган. Бир дугаар этаптан эгелээш, Таңдының командазы кымга-даа четтирбээн. Ийиги черни Улуг-Хем, үшкүзүн Кызыл-1 алган.

Херээжен улустан Чөөн-Хемчиктиң командазының киржикчилери М. Монгуш, Д. Маңчалмаа, Ч. Монгуш, Ч. Ховалыг олар эстафетага чемпионнугнуң киришкеннер.

Үшкү хүнде херээжен улус 5, эр улус 15 километрге маңнашкан. Беш километрге Таңдының төлээзи Елена Зулина 23 минута 45 секундада маңнап келгеш, бирги черни алган. Башкы училищениң сургуулу Салбак Куулар 27 секундада озалдыкаш, ийиги черге барган. Үшкү черни Чөөн-Хемчиктиң төлээзи Долаана Маңчалмаа ээлээн.

Эр улус 15 километрге чарышкан. Таңдының командазындан оолдар эртер боор деп, судьялар чугаалажып турган. Олег Саяты 50 минута, 02 секунда көргүскеш, бирги черни алган. Ийиги болгаш үшкү черлерни Михаил Черепанов биле Анатолий Соколов алганнар. Олар шупту чаңгыс команданың киржикчилери.

Шаңналдыг чер алган команданың киржикчилерин өртектиг белектер-биле болгаш хүндүлел бижиктер-биле шаңнаан.

Спорттуң бо хевиринге чеден ажыг спортчулар киришкен. Хүн караа чылыг-даа болза, чамдык спортчулар эки үе көргүспээн. Хаакка таарыжыр мазьтарны чаап албаанындан чылыр эвес болуп турган. Спортчу кижи мазьтарны таарыштырып билири чугула. Чамдык спортчулар таарышпас мазьтар чаап алгаш, маңнажып чадап турганнар. Эң ылаңгыя таңдыжылдарның уруглар эстафетазынга маңнашкан бичии уруглар ынчанган.

Сөөлгү хүннерде Тайга станциязындан улус үзүлбестээн. Ам келир дыштаныр хүннерде база хаак маргылдаазы болур. Ынчангаш кышкы спорттуң хаашкынынга моон-даа хөй кижи киржир боор.

Бо болуп эрткен маргылдаага Олег Саяты биле Елена Зулина кайызы-даа ийи-ийи катап бирги черлерни ээлээннер. Олар Таңды командазының киржикчилери.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

Кызылчыларның кичээнгейинге

Эът продуктуларынга талоннарны хүннүң-не 11 шактан 15 шакка дараазында БАЧЭ-де берип турар:

Понедельникте — БАЧЭ-1, Вторникте — БАЧЭ-2, Средада — БАЧЭ-3, Четвергте — БАЧЭ-4.

• • •

Март 23-те 8 шактан 13 шакка чедир видеосалоннарның ажылының дугайында хөй-ниитиниң айтырыгларын эрттирер. Саналдарыңарны болгаш сүмелериңерни дараазында **телефоннарже дыңнадыр: 3-47-05, 2-26-43, 2-22-81, 3-23-48, 3-23-09, 4-16-59.**

• • •

Тывадан интернационалчы дайынчыларга тураскаалдың төлевилел-идеязын чогаадып кылырының конкурузун Кызыл хоорккүүском чарлап турар.

Конкурсту **1990 чылдың март 5-тен май 30-ге чедир чорудары шиитпирлээн.**

Эң эки төлевилел дээш дараазында шаңналдарны доктааткан: **1-ги черни алганы дээш 500 рубль, 2-ги черни — 300 рубль, үшкү черни — 100 рубль.**

Тайылбыр алыры-биле Кызыл хоорккүүскомунуң тудуг болгаш архитектура херектериниң талазы-биле килдизинге келир болгаш материалдарны ынаар чорудар. **Килдистиң адрези:** Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, бажың № 34, телефоннары 2-31-89, 2-48-37.

Хоорküүском.

ТВ

МАРТ 21

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильм. 8.45 Барымдаалыг фильм. 9.10 П. И. Чайковский. Концерт. 9.40 «Киш-кулаалыг шөл». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 10.55 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. Пакистанның суурларынче хөгжүмнүг аян-чорук. 11.30 «Делегейни дескиндир», Альманах. 12.30 «Үе». 13.00 Киноконцерт. 13.45 Р. Солнцев. «Кызыл хевисте үш кижи». Телешии. 14.55 «Силер мону шыдаар силер». 15.40 Даштыкының орус культуразы. 16.30 Уруглар шагы. 17.30 Намибия дугайында телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.30 «Үе». 19.00 Чугула интервью. 19.10 «Экии, эргимим». М. Суворова ырлаар. 19.35 «Ажып эртери». Барымдаалыг фильм. 19.45 «Резонанс». «Чөөн Европа кайнаар бар чыдарыл?». Политиктиг тайылбырлакчы В. Любовцев чорудар. 21.00 «Үе». 21.30 «Киш-кулаалыг шөл». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 22.55 — 23.55 Политиктиг чугаалар. Эстонияда чүү болуп турарыл?

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Бүгүдени биликсеп тур мен». Киножурнал. 8.35; 9.35 Физика. 9 класс. Чайгылыышкыннар. чалгыглар. Ун. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Физика. 7 класс. Энергия болгаш ажыл. Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 12.05 — 13.10 «Бонивурнуң чүрээ». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 17.00 Бүгү-россия конкурузунуң лауреады С. Лукин (домра) ойнаар. 17.10 Грузин ССР-ниң Күртелерадиозу. Публицистиктиг программа. «Вертикаль». (Тбилиси).

КЫЗЫЛДАН

18.00 А. Емельянов — «Амыдыралдан ойлавас». Тываның хөгжүм-шии театрының шиизи. 19.30 «Тыва черде». «Эки барааннарны хөйнү бүдүрер». «Чадааназының хөмүр-даш разрезинде». Делегей байдалының дугайында беседа. Медээлер. 20.05 Медээлер. 20.10 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

10.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.30 — 22.35 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.15 Мультфильм. 18.30 «Үе». 19.00 Хол бөмбүү. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. «Динамо» (Москва облазы) — «Автомобилист» (Ленинград). 19.45 «Ийи кижиге ыры». 20.15—20.30 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга
амазы
Тиражы 28000 экз.

Индекс 51

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 392. ТС — 00143.